

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

ÚSTAV VÝCHODOEVROPSKÝCH STUDIÍ

Bakalářská práce

Naděžda Nicielniková

Ryszard Siwiec a jeho protest na Stadionu Desetiletí

Ryszard Siwiec and his protest at the 10th-Anniversary Stadium

Praha 2020

Vedoucí práce: PhDr. Stanislav Tumis, M.A., PhD.

Děkuji PhDr. Stanislavu Tumisovi, M.A., Ph.D. za cenné připomínky a trpělivost a za celkové vedení práce. Děkuji rovněž Městské knihovně v Řešově za ochotu a za poskytnutí polských článků.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 15. května 2020 podpis:

Abstrakt

Předkládaná bakalářská práce se zabývá protestem Ryszarda Siwiece. Jejím hlavním cílem je analyzovat vliv této události jak na diváky na Stadionu Desetiletí, tak na současnou polskou společnost. Na začátku se práce zaměřuje na důležité historické mezníky v Polsku během roku 1968, následně se věnuje okupaci Československa a reakci Poláků na ni. Dále nastiňuje život a průběh protestu Ryszarda Siwiece. Ve zbylých kapitolách je jeho oběť zasazena do kontextu tzv. živých pochodů Východního bloku. Na závěr zkoumá s ohledem na dostupné články, jak bylo Siwecovo sebeupálení vnímáno v době protestu, a jaký význam má jeho oběť v dnešním Polsku.

Klíčová slova

Ryszard Siwec, sebeupálení, protestní hnutí, Varšavská smlouva, Polsko.

Abstract

The bachelor thesis deals with the protest of Ryszard Siwiec. The primary focus of this thesis is analysis of the events impact both on spectators at the 10th-Anniversary Stadium, and on present Polish society. In the first chapter, attention is devoted to the milestones in Poland during the year 1968, afterwards deals with occupation of Czechoslovakia and with response of Polish citizens to it. Further on, the bachelor thesis outlines Siwiec's life and the course of the protest. In last chapters, his victim is situated into context of so called human torches of Eastern Bloc. Finally, the thesis researches with regard to accessible articles the perception of Siwiec's self-immolation at the time of the protest and the importance of his victim in the contemporary Poland.

Keywords

Ryszard Siwiec, self-immolation, protest movements, Warsaw pact, Poland.

Obsah

Úvod	7
2 Polsko v roce 1968	10
2.1 Geopolitická situace země na začátku roku	10
2.2 Březnové události	12
2.2.1 Antisionistická kampaň.....	13
2.2.2 Studentské protesty	15
2.3 Operace Dunaj.....	17
2.3.1 Postoj polského vedení k okupaci Československa	23
2.3.2 Reakce polské společnosti na okupaci Československa	26
3 Ryszard Siwiec.....	28
3.1 Život	28
3.2 Protest	31
3.2.1 Sebeupálení jako radikální forma politického protestu	34
3.2.2 Živé pochodně Východního bloku	37
3.3 Svědkové Siwiewova činu	46
3.4 Zapomenutý hrdina	51
Závěr	54
Seznam použité literatury.....	56
Prameny.....	56
Sekundární literatura.....	58

Úvod

V kontextu živých pochodní patří v dnešní době protest Ryszarda Siwiece k nejprozkoumanějším kauzám politicky motivovaného sebeupálení v Evropě. Paradoxní prvenství v historickém bádání nad osudem polské pochodně má český historik Petr Blažek, jemuž se podařilo v roce 2008 o Siwiewovi nashromáždit většinu dostupných materiálů a vydat jeho příběh v samostatné knize. Přesto je Siwiewova pochodeň všeobecně vnímána jako čin, který doslova „zmizel v lidových tancích“ a jehož poselství bylo zadušeno informační bloádou vedenou tehdejší polskou Státní bezpečností. Hořící tělo rodáka z Dębice viděly 8. září 1968 na Stadionu Desetiletí bezmála desítky tisíc lidí. Dodnes stále žijí pamětníci, kteří se slavností centrálních dožinek přímo zúčastnili nebo znali Ryszarda Siwiece osobně. Naskýtá se proto několik otázek: Zůstala Siwiewova oběť skutečně bez povšimnutí? Byl jeho čin zcela bezvýznamný v porovnání s jinými případy polského heroismu? A jak je jeho sebeupálení přijímáno Poláky dnes?

Cílem mé bakalářské práce je analyzovat nejstarší dostupné polské články o Siwiewově protestu, které se neobjevily v doposud žádné vydané studii nebo monografii. Zaměřím se především na reakce Poláků, kteří byli svědky samotného sebeupálení. Vzhledem k tomu, že mezi protestem a vydáním článků je značné časové rozpětí, ráda bych se v mé práci také věnovala vnímání Siwiewova činu v dnešní polské společnosti.

V první kapitole se pokusím načrtnout geopolitickou situaci tehdejšího Polska. Dále se zaměřím na popis významných polských mezníků první poloviny roku 1968, přičemž největší úsek budou zabírat příčiny a následky tzv. Března'68. V dalších kapitolách se budu věnovat invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa a pojednám o tom, jak na účast polských jednotek v této akci reagovali jak nejvyšší polští státní představitelé, tak polská veřejnost. Dále se zaměřím na osobu Ryszarda Siwiece a na průběh samotného protestu. Následně bych ráda správně zařadila jeho čin do kontextu politicky motivovaného sebeupálení ve světě. Nejvíce se zaměřím na pochodně Východního bloku, konkrétně na ty, jež svůj protest dokonaly v období let 1966–1989. Nakonec se budu zabývat výpověďmi svědků, kteří byli při dožínkách nadohled Ryszardu Siwiewovi. V poslední kapitole bych se chtěla věnovat odkazu polské pochodně pro současnost. Na závěr shrnu všechny své poznatky a vyhodnotím, zda dosavadní uměle zhotovená představa o bezvýznamnosti Siwiewova protestu odpovídá veřejnému mínění Poláků.

Při výběru nabízejících se metod pro mou práci jsem zvolila chronologický postup, který nejlépe podtrhne kauzalitu popisovaných historických událostí a umožní tak čtenáři si na dané téma vytvořit ucelený obraz. Jelikož se v odborném prostředí jméno Ryszarda Siwiece neobjevuje poprvé, nebylo hlavním úmyslem této práce co nejdetailněji rozebrat jeho osobnost a průběh protestu, pro nějž se rozhodl. (Navíc mi tuto možnost znemožnil fakt, že osobní složky o Ryszardu Siwiewici a jeho ženě byly krátce po jeho smrti zlikvidovány Státní bezpečností. V archivech se proto dochovaly jen krátké filmové záběry natočené na Stadionu Desetiletí a písemné záznamy z vyšetřování). Chtěla bych proto, aby vznikla práce, která nabídne komplexní pohled na Siwiewiceho pochoděň a na všechny souvislosti, jež se k ní vážou. Tím pádem nejenže zdůrazní významnost jeho činu, ale rovněž otevře cestu pro další zkoumání jiných pochoděň v sovětském bloku.

Co se týče literatury, pro přehled dění v roce 1968 v Polsku, jsem použila většinou české zdroje, které byly z velké části dostačující. Jediné, co v nich občas chybělo, byly například určité číselné údaje, jež přímo nebyly uvedeny či se mnohdy výrazně lišily. V takovém případě jsem sáhla po polských zdrojích, které byly v tomto ohledu velmi přesné. V kapitole živých pochoděň jsem se setkala s opačným problémem. K dispozici existují především české studie a monografie z pera Petra Blažka. Tyto studie předkládají skvělý zpracovaný přehled například ohledně živých pochoděň v sovětském bloku, ale zároveň Blažkův monopol na toto téma znemožňuje jakékoli srovnání nejen s českými, ale právě také s cizími autory. Například u Ryszarda Siwiewice najdeme odborné články a studie od polských historiků, je jich ale velmi málo, a svým obsahem jsou často identické s knihami Petra Blažka. Bohužel je nutno podotknout, že s nedostatkem odborných pramenů ve svém mateřském jazyce se potýká většina pochoděň Východního bloku.

V mé bakalářské práci nebylo možno se spokojit s pouhým popisem po sobě jdoucích událostí, jelikož bylo potřeba rovněž prozkoumat vnímání Siwiewiceho protestu u polské veřejnosti. V dané části jsem jako metodologický postup zvolila analýzu, kterou jsem kombinovala s komparací, když jsem polské články porovnávala s již zveřejněnými výpověďmi z výše zmíněných Blažkových knih. Polské články jsou mnohdy velmi detailní a poskytují minimálně českým čtenářům informace, ke kterým by běžně neměli přístup. Mají ale také svá negativa. Zaprvé: už sama skutečnost, že nejstarší dostupný článek byl vydán v roce 1998, zkoumání Siwiewiceho obrazu značně limituje. Stejně tak je limitující celkový počet článků, který přesáhl sotva tři desítky. Zadruhé: všechny články až na dvě výjimky pocházejí z řešovského kraje, konkrétně z knihovny města Řešova (Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Rzeszowie), jež mi je pro psaní práce poskytla. To může být na druhou stranu přínosem, když

uvážíme, že by jejich autoři mohli vynaložit větší péči o to zajímat se o osud svého krajana. Zároveň ale chybí pohled nezaujatého historika z jiné části Polska. Mimo to přibližně čtvrtina z nich představuje pouze strohá oznámení o výročí Siwiewcovy smrti, která jsou plná až nadbytečného patosu, jehož přítomnost zamezuje použití těchto článků v případě, že se snažíme o objektivní přístup k dané tématice.

2 Polsko v roce 1968

2.1 Geopolitická situace země na začátku roku

Polsko (oficiálním názvem Polská lidová republika) si od svého založení roku 1952¹ neslo status jedné z ekonomicky i vojensky nejvýznamnějších zemí sovětského bloku. Přispívala k tomu jeho výhodná geografická poloha, populace i zdroje, kvůli nimž se země vždy těšila mimořádné pozornosti ze strany Moskvy. Pozornost to byla opodstatněná, protože vzhledem k výše zmíněným faktorům mívaly události v Polsku zpravidla také značný vliv na chod zbytku východoevropského regionu.

Status mezinárodně významného politického aktéra platil i na začátku roku 1968, kdy vůči ostatním sovětským satelitům stále Polsko v určitých oblastech disponovalo vyšší mírou relativní svobody. Znamenalo to například lepší možnosti hospodářských i politických kontaktů se Západem, širší manévrovací pole v domácí politické sféře, ale také přetrvávající vliv katolické církve, se kterou se vládnoucí komunistické straně podařilo nalézt jakýsi *modus vivendi*.² Díky zavržení stalinské doktríny v kulturní politice se dostávalo nejen umělcům, ale i intelektuálům většího prostoru svobodněji tvořit a vyjadřovat se k tehdejšímu kulturnímu i společenskému dění.

Tyto zdánlivé výhody ale nezastavily tendenci, že země ve skutečnosti pomalu upadala do stále hlubší hospodářské krize.³ Jednou z hlavních příčin byl autoritativní režim 1. tajemníka PSDS (Polské sjednocené dělnické strany) Władysława Gomułky, který se za posledních dvanáct let své politické kariéry proslavil hlavně tíhnutím k autoritářskému stylu vlády a zaslepenou obranou komunistických institucí. Zároveň prosazoval jako naprostou nutnost úzké spojení se Sovětským svazem. Tento přístup mu na jedné straně přinesl jisté výhody v podobě ústupků sovětského vedení, na straně druhé uvrhl jeho zemi do stagnace a polská společnost, byť pod dojmem stability materiálně strádala.

¹ Formování PLR prakticky probíhalo už od konce druhé světové války. V roce 1944, po vytlačení Němců Rudou armádou, se Stalin rozhodl, že vytvoří protiváhu londýnskému exilu, s nímž předtím přerušil diplomatické styky. Ke slovu se dostali představitelé polské levice v Moskvě. Na zasedání v červenci 1944 byl založen Polský výbor národního osvobození (PKWN), představující prozatímní takzvanou lidově demokratickou vládu. Dne 22. července vydala PKWN Manifest polskému národu (Červencový manifest), který deklaroval za legální polskou vládu Zemskou národní radu (KRN) a PKWN. V roce 1945 vznikla koaliční Prozatímní vláda národní jednoty, která byla Jaltskou konferencí zavázána k vypsání parlamentních voleb. Taktéž se rozhodlo o posunu hranic, kde směrem na Východ anektoval již předem dobytá území SSSR, jako odškodnění dostalo Polsko „nová území“ až po dnešní hranici s Německem na Nise a Odře. Parlamentní volby proběhly až v roce 1947 a skončily naprostou porážkou demokratické opozice. Dne 22. července 1952 byla schválena „řádná“ ústava, jež se nápadně podobala sovětské předloze z roku 1936. Přeměna lidově demokratického režimu na režim totalitní byla dokonána. Název státu byl rovněž přejmenován na Polskou lidovou republiku.

² WANNER, Jan: *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, Praha 1995, s. 109.

³ Jejím symbolickým počátkem bylo datum 4. července 1963, kdy Gomułka pronesl na XIII. plénu ÚV PSDS slavný proslov, ve kterém téměř všechna nejznámější díla polské literatury, výtvarného umění, divadla a kinematografie vzniklá po roce 1956, označil za zpátečnická.

Krise se projevovala například v podpoře kultury, kde kromě znovu narůstající cenzury vycházelo méně knih a ve srovnání s dřívějškem také v menších nákladech. Mimo to se už od podzimu 1967 objevily problémy se zásobováním masem a hrozilo razantní zvýšení cen. Poláci proto začali narychlo skupovat některé potraviny (cukr, mouku atd.).⁴ V zemi rostla nespokojenost a bylo třeba odvést pozornost jinam.

Opozice vyčítala Gomulkovi, že se odklonil od „polské cesty k socialismu“, pod jejímž příslibem se roku 1956 dostal znovu k moci.⁵ Danou situaci mohly najednou využít další frakce PSDS, které s Gomulkovou tzv. dělnickou frakcí tvořily jádro vládnoucí strany. Druhá z frakcí se nazývala „partyzánská“ a vedl ji Mieczysław Moczar, který byl od roku 1964 ministrem vnitra a předsedou veteránské organizace Svazu bojovníků za svobodu a demokracii (*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację* – ZBOWiD).⁶

Název „partyzáni“ dostala z toho důvodu, že do ní byli rekrutováni jak komunističtí odbojáři, tak také bývalí příslušníci londýnského hnutí odporu. Pro tuto skupinu byl typický antisemitismus, xenofobie, vypjaté vlastenectví a příklon k autokratickým metodám vlády. Moczar se zároveň těšil velké podpoře masových médií, kterou neváhal právě v roce 1968 schopně využívat.⁷

„Partyzáni“ ale nebyli jedinou vlivnou frakcí v PSDS. Třetí skupina tzv. pragmatiků, která zaujala významné postavení ve vysoké politice, se zformovala okolo Edwarda Gierka. Člen politbyra a šéf strany ve Slezsku okolo sebe dokázal shromáždit technické experty, ekonomy a mnoho kvalifikovaných dělníků. Jeho efektivní správa Katolického vojvodství mu získala stoupence i v jiných částech Polska. Bylo s ním tedy do budoucna také nutno počítat.

Gomulkova silná pozice se pod vlivem těchto frakcí začala otřásat a uvnitř strany se rozhořely boje o moc. Ty se samozřejmě promítly do stavu polské společnosti, která začala reagovat různými formami protestů, jejichž pozdější dozvuky především v podobě četných represálií zachvátily celou zemi.

⁴ FRIEDL, Jiří – JUREK, Tomasz – ŘEZŇÍK, Miloš – WIHODA, Martin: *Dějiny Polska*, Praha 2017, s. 532.

⁵ Gomulka se tehdy postavil proti kolektivizaci a nebál se kritizovat vedoucí roli Sovětského svazu. Proto začal vzbuzovat naděje, že se stane tím, jenž bude systém transformovat. Ty se ale vůbec nenaplnily.

⁶ Tamtéž, s. 528.

⁷ WANNER, Jan: *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, Praha 1995, s. 111.

2.2 Březnové události

Ve spojení s tzv. polským Březnem je důležité v první řadě uvést, kdo byl jeho iniciátorem. Kdo stál za jeho průběhem a řídil represe v době, kdy nespokojení Poláci demonstrovali v ulicích.

Dnes je zřejmé, že zodpovědnost za Březen'68 nesl Mieczysław Moczar, který chtěl využít tehdejších nepokojů v Polsku k upevnění svého postavení.⁸ Nejednalo se však o snahu přímého převzetí velení, ale o pokus předběhnout alespoň Edwarda Gierka, který očekával, že přirozeně zaujme po Gomułkovi jeho místo.

Moczar se především snažil o personální změny na vysokých státních i stranických postech, kam dosazoval své stoupence. Tyto čistky zastavil až sám Gomułka, když Moczara odvolal z pozice ministra vnitra a on tak přišel o širokou sféru vlivu.

Souběžně s partyzány zapůsobil na Březen'68 další významný podnět, který přišel ze zahraničí. A tím bylo Pražské jaro. V sousedním Československu se rozjížděl pomalu reformní proces, který sliboval uvolnění tamějších poměrů, a s ním se okleštila i činnost cenzury. Změny u jižních sousedů zaznamenal také Gomułka, který už na začátku ledna 1968 varoval nového 1. tajemníka KSČ Alexandra Dubčeka před „revizionismem“ a „antisocialistickými silami“.⁹

Ačkoli se polský představitel stavěl k československým změnám odmítavě, mezi stávkující polskou společností vyvolaly zprávy z Československa velký ohlas. Mezi demonstranty se proto objevovaly nápisy jako: „Máme stejná práva jako českoslovenští studenti a stejné obranné prostředky“, nebo „Ať žije Československo!“ Nejslavnější slogan, který se používal nejčastěji, zněl: „Polsko čeká na svého Dubčeka!“

Polské události rovněž vyvolaly ohlas za hranicemi, jelikož se podobná hesla objevovala také na české straně. Důkazem toho byla také vlna solidarity, která se projevila například nabídkou hostování od pražských vědeckých institucí propuštěným polským profesorům.

Toto období, ať už máme na mysli české anebo polské události, se označuje mnohdy jako období krize. Krize, která měla svrhnout stávající socialistický režim a nastolit nový demokratický, postavený na tržním hospodářství. Z tohoto úhlu pohledu je třeba vysvětlit jeden problém; ani účastníci Pražského jara ani účastníci polského Března nepožadovali zrušení socialismu. Reformy Pražského jara daly lidem naději, že určité změny ve stávajícím systému jsou vůbec možné.

⁸ Moczar vyrazil ke konci roku 1967 do Moskvy, aby se zúčastnil oslav 50. výročí založení Čeky. Očekával od tamějšího stranického vedení podporu, avšak Moskva mu ji pro jeho nacionalistické tendence nevyjádřila.

⁹ KAMIŇSKI, Łukasz – BLAŽEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 42.

2.2.1 Antisionistická kampaň

Kampaň proti sionismu neprobíhala v Polsku pouze jeden měsíc, i když se dodnes běžně spojuje zejména s Březnem´ 68. Kořeny protižidovských nálad sahají jako v jiných evropských státech hluboko do středověku. Také v Polsku patřila židovská menšina k majetnější části společnosti, což vytvářelo určité sociální pnutí. Na polském území toto pnutí vygradovalo ve třicátých letech 20. století po hospodářské krizi, kdy byla přijata první protižidovská opatření. Největší ztráty ale utrpělo židovské obyvatelstvo v průběhu druhé světové války, kdy byla země okupována nacistickým Německem. Z původních zhruba tří milionů Židů, z nichž valná většina byli Židé ortodoxní, přežilo válku okolo sta tisíc. Tím ale tragédie pro polské Židy neskončila. Následovaly procesy se stalinskými funkcionáři, při nichž jen v letech 1956–1957 vycestovalo asi 40 tisíc kvůli svému „židovskému původu“ do Izraele.¹⁰ Média tehdy o tom žádné zprávy nezveřejňovala. Pravým opakem v tomto ohledu byla kampaň, která započala během roku 1967.

Impuls této kampani dala šestidenní arabsko-izraelská válka (5.–10. června 1967), která skončila vítězstvím Izraele.¹¹ Na vítězství reagovala Moskva 9. června doporučením členským státům Varšavské smlouvy, aby s Tel Avivem přerušily styky. Uposlechli všichni členové kromě Rumunska. Polsko se doporučení podvolilo 12. června, kdy rozběsněný dav desítek lidí dovedl na letiště izraelského velvyslance Dov Sattaha za doprovodu urážek. Tuto akci organizovalo ministerstvo vnitra, které se jí snažilo v oficiálních médiích vykreslit jako „spontánní“.¹²

Dne 19. června vystoupil Gomułka na VI. kongresu odborových svazů, kde obvinil část židovského obyvatelstva v Polsku ze sionismu a nazval je „pátou kolonou“. Svůj proslov završil prohlášením, že každý občan musí mít jen jednu vlast. Gomułkův přístup napodobil za tři dny premiér Cyrankiewicz, jenž velvyslanci arabských zemí na osobní schůzce vyjádřil podporu proti Izraeli.¹³

Ač prohlášení o „páté koloně“ mohlo působit primárně jako projev antisemitismu, nebylo tomu tak. První tajemník se obával, že by mohlo dojít k většímu válečnému střetu s Izraelem, který by ohrozil stabilitu režimu a tím i polsko-sovětské spojení. Z tohoto

¹⁰ LEDERER, Jiří: *Polsko těchto týdnů*, in: BLAŽEK, Petr – KAMIŃSKI, Łukasz: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2006, s. 321.

¹¹ Již v roce 1963 ministr obrany Sovětského svazu maršál Sergej Birjuzov při návštěvě Polska prohlásil, že „armádu vedenou Židy a kontrarevolucionáři nelze v boji proti imperialistům využít“. Tento výrok souvisel s novou expanzivní politikou vůči Střednímu Východu, kterou SSSR tehdy vyhlásil.

¹² VYKOUKAL, Jiří: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2017, s. 404.

¹³ Tamtéž.

důvodu věnoval velkou pozornost zprávám v médiích, kde si jakékoli proizraelské postoje vykládal jako protisovětské. Jeho obav se snažili využít „partyzáni“, kteří pouštěli do médií často vymyšlené zprávy. Většinou se v nich snažili očerňovat lidi na vysokých armádních postech. Nebylo totiž žádným tajemstvím, že si Moczar dělá zálusk také na ministerstvo obrany.

Od rozpoutání antisemitské kampaně chybělo velmi málo. Dne 28. června na jednání kolegia ministerstva se Moczar odvolal na Gomuľkův proslov, konkrétně na onu část o jediné vlasti, a konstatoval, že jeho resort nebude bránit výjezdu některých polských občanů do Izraele.¹⁴ Souběžně třetí odbor ministerstva, který sloužil boji s protistátní činností, sestavil seznam sionistů na důležitých pozicích. Začalo se propouštět ve vědě, v tisku, kultuře, ve státní správě, v ozbrojených složkách. Na vysokých školách byli přijímáni tzv. březnoví docenti – lidé, kteří dostali uvolněné místo po emigrantech, i když neměli patřičné kvalifikace. Co se měšť týče, nejhůře v rámci kampaně dopadla Lodž, kde byla málem dokonce rozpuštěna Státní vysoká škola filmová a divadelní.

Je zajímavé, jak na tyto čistky reagovala společnost. Její postoj byl překvapivě přesně opačný od toho oficiálního. Do doby, než bylo zrušeno velvyslanectví ve Varšavě, obdrželi jeho zástupci od občanů dopisy vyjadřující Izraelské sympatie. Podporu vyjádřil při jedné mši rovněž ve Varšavě také kardinál Wyszyński. Společnost vnímala, že kampaň přestává mít s bojem proti sionismu cokoliv společného. Hranice mezi označeními „antisionistický“ a „antisemitský“ se stírala.

Novinář Jiří Lederer, který se v dubnu 1968 vydal do Polska, aby analyzoval tehdejší události, popsal později situaci v *Literárních listech*: „Bída dnešního zápasu proti sionismu, to je zápas proti sionistům. Kdo je sionista? Nebo ještě jinak: kdo má právo rozhodovat o tom či onom člověku, že je sionistou? Tu se otvírá (připouštíme-li vůbec nutnost boje proti sionistům, na jehož konci je propouštění z práce) volné pole pro zvůli. Právě ta zvůle smazává hranice mezi antisionismem a antisemitismem...“¹⁵

Ona zmíněná zvůle nepáchala škody jen tím, že lidé přicházeli o zaměstnání. Kampaň se vedla skrze zastrašování a vyhrožování. Ti, co odešli do Izraele, byli před odchodem vystavováni ponižující šikaně úřadů; jakmile podali žádost o výjezd, ztratili polské občanství, přicházeli o byty. Nedostávali rovněž pas, ale jen dokument, který je opravňoval k opuštění země. A pochopitelně jediná nová možnost, kterou si mohli vybrat, byl Izrael.

¹⁴ Tamtéž, s. 405.

¹⁵ LEDERER, Jiří: *Polsko těchto týdnů*, in: BLAŽEK, Petr – KAMIŃSKI, Łukasz: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2006, s. 322.

Ačkoli není nikde uvedené přesné datum, kdy čistky spojené s emigrační vlnou skončily. Jeden z pokusů kampaň překazit provedl Władysław Gomułka, který si uvědomil, že kampaň zašla příliš daleko, a že on bude nakonec ten, kdo za ni ponese odpovědnost. V červenci 1968 zakázal dokonce v tisku například používat slovo sionistický.¹⁶ Nenávistnou mašinérii už ale nebylo možné zastavit.

Celková čísla se liší zdroj od zdroje, ale podle Jerzyho Eislera se počet emigrace v letech 1968–1971 pohybuje okolo třinácti tisíc osob židovského původu.¹⁷ Odliv tak velkého počtu obyvatel, v tomto případě mnohdy velmi významných kvalifikovaných osobností, se rozhodně na stavu země pozitivně nepodepsal. Vedle úbytku obyvatelstva, poškodila kampaň Polsko i mezinárodně. Země, která byla po desetiletí svázaná s největšími židovskými katastrofami, si tímto vytvořila punc „bytostného antisemity“.

2.2.2 Studentské protesty

Když na konci listopadu 1967 ve varšavském Národním divadle poprvé uvedli slavnou hru Adama Mickiewicze *Dziady*, nikdo nemohl tušit, že se dílo, které v sobě reflektuje dobu carského útlaču, stane záminkou pro rozpoutání bezmála dvoutýdenní bouře demonstrací a stávek po celém Polsku.

Již během prvních představení došlo k protestům. Ty se později prokázaly jako záměrně zinscenovaná provokace Moczarových stoupenců. Zřejmě ne náhodou proběhly v době, kdy ve Varšavě (12.–14. ledna 1968) pobývala sovětská delegace v čele s Brežněvem.¹⁸

Brzy na to začala kolovat informace, že se sovětskému velvyslanectví nelíbily protiruské narážky, které byly ve hře prý až příliš podtrhovány. Údajně hra vyznívala jako protisovětský pamflet. Paradoxem je, že *Dziady* byly původně nastudovány k uctění 50. výročí „Velké říjnové socialistické revoluce“ a velice kladně toto pojetí v režii Kazimierze Dejmka ohodnotil i Svaz sovětských spisovatelů.

Běžné publikum bylo z *Dziadů* nadšené, jelikož v nich bylo skutečně možné najít jisté satirické momenty, které seděly i na tehdejší sociálněpolitickou situaci. To však nezabránilo tomu, aby byla hra na zásah ministerstva kultury a umění 16. ledna stažena z repertoáru divadla. Dne 30. ledna při jejím posledním uvedení přišla odpověď v podobě studentské manifestace u sochy Adama Mickiewicze pod názvem „Nezávislost cenzury“. Po jejím ukončení bylo

¹⁶ KOVÁCS, István: *Piłsudski. Katyň. Solidarita: klíčové pojmy polských dějin 20. století*, Brno 2010, s. 255.

¹⁷ EISLER, Jerzy: *Polski rok 1968*, Varšava 2006, s. 130.

¹⁸ Tamtéž, s. 254.

zadrženo 35 osob. Následující den studenti nasbírali ve Varšavě i Vratislavi 4500 podpisů proti stažení hry.¹⁹

S první demonstrací se dostali do popředí tzv. komandosové, studenti Varšavské univerzity, kteří již v polovině šedesátých let na své Alma mater velmi aktivně rozvíjeli debaty na politická témata a nebáli se například vyjádřit solidaritu signatářům „Dopisu 34“.²⁰

Na podporu studentů vystoupila na konci února 1968 také varšavská pobočka Svazu polských spisovatelů s manifestem, ve kterém tento „mocenský zásah“ do kultury odsoudila.²¹ Spisovatel Stefan Kisielewski, jenž na jejím mimořádném jednání zkritizoval kulturní politiku režimu, byl později napaden a zbit neznámými útočníky. V Sejmu se k podpoře přidali také poslanci katolického klubu Znak skrze interpelaci na premiéra.

Nic už ale nezabránilo tomu, aby byli 4. března dva lídři komandosů Adam Michnik a Henryk Szlajfer bezpodmínečně vyloučeni ze studia. Tento krok rozpoutal obrovskou nevoli v řadách jejich kolegů, kteří se 8. března v počtu zhruba tisíce účastníků shromáždili na dvoře komplexu Varšavské univerzity.²²

Na studenty byly nejdříve použity obušky milicionářů, kteří na protestující doslova vyskákali z výletních autobusů. A když ani ty nepomohly, nastoupila mnohem razantněji policie, která nakonec dav rozehnala. Vzhledem k desítkám zraněných na obou stranách a stovkám zajištěných studentů se jednalo o největší konflikt březnových událostí.

Zdálo se, že právě kvůli krutosti zásahu nasazených bezpečnostních složek, se žádná podobná akce už nezopakuje. Moczar nahlásil Gomulkovi, který byl v té době v zahraničí, že obnovil pořádek. Hned druhý den ale proběhlo obsazení Varšavské polytechniky, kde strávili studenti celou noc při svíčkách a skladbách Frederyka Chopina. Dne 11. března byla zorganizována ve Varšavě další manifestace, kde už nefigurovaly pouze obušky, ale také vodní děla a slzný plyn.²³ Demonstrantům se přesto podařilo dostat až k budově Ústředního výboru PZPR. Údajně nasměrovali dav tímto směrem Moczarovi lidé, kteří byli nastrčení mezi protestující studenty.

¹⁹ KAMIŃSKI, Łukasz – BLAŹEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 43.

²⁰ V březnu 1964 zaslalo 34 intelektuálů dopis premiéru Cyrankiewiczovi, v němž poukazovali na ohrožení rozvoje polské kultury v souvislosti s cenzurními zásahy a hospodářskou krizí.

²¹ FRIEDL, Jiří – JUREK, Tomasz – ŘEZNÍK, Miloš – WIHODA, Martin: *Dějiny Polska*, Praha 2017, s. 530.

²² KAMIŃSKI, Łukasz – BLAŹEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 43.

²³ FRIEDL, Jiří – JUREK, Tomasz – ŘEZNÍK, Miloš – WIHODA, Martin: *Dějiny Polska*, Praha 2017, s. 530.

Zanedlouho se rozjely demonstrace i v dalších studentských městech: také v Krakově, Poznani, Lodži chtěli studenti vyjádřit svoji nespokojenost. Protestovalo se nejen na vysokých školách, ale i na středních školách. Nezůstalo ale jen studentstva, na jejich stranu se postupně přidala celá společnost. Zapojili se například i dělníci.

Studenti společně s pedagogy sehráli stejně v celém víru událostí velmi podstatnou roli. Rozhodně byli jejich největším hybatelem, který zažehnal jiskru nepokojů a odnesl nakonec na svých bedrech také největší podíl represí.

Zbylé demonstrace dostaly bezpečnostní složky většinou už pod svou kontrolu, a proto proti nim davy protestujících občanů neměly šanci. Oficiálně nepokoje skončily 28. března, kdy byla schválena *Deklarace studentského hnutí*.²⁴ Úplně poslední akcí, avšak byla studentská demonstrace na Prvního máje ve Vratislavi, která požadovala propuštění zadržených kolegů.²⁵

Bilance zadržených se pohybovala kolem 2500–2700 osob.²⁶ Následovaly různé druhy trestů, které na dlouho přesvědčily společnost o tom, že stávající gomulkovský režim reformovat nelze. Propouštělo se z univerzit, jejichž vedení byla často nakloněná straně. Zvýšila se státní kontrola nad vysokými školami. Úřady vydávaly povolávací rozkazy do armády.

Březen '68 se takto jevil jako měsíc, jenž natrvalo zdecimoval jakékoli stopy odporu polských občanů. Ve skutečnosti to platilo jen z poloviny. Poláci měli rozhodně kvůli represím větší strach a byli mnohem opatrnější, což ale zároveň způsobilo, že část protestních aktivit přesunuli do ilegality. Svědčí o tom například anonymně rozvěšované protestní letáky, které zachytila během Března Státní bezpečnost (Służba Bezpieczeństwa). Na větší akce se, avšak minimálně několik měsíců nikdo nezmohl.

2.3 Operace Dunaj

O nutnosti vojenské intervence do Československa jednali členové Varšavské smlouvy²⁷ už od začátku března 1968. První setkání představitelů socialistických států, na němž byly vyjádřeny obavy z možných důsledků Pražského jara, bylo zasedání Politického poradního výboru

²⁴ VYKOUKAL, Jiří: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2017, s. 406.

²⁵ KAMIŃSKI, Łukasz – BLAŽEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 44.

²⁶ Celková čísla se v žádném z dostupných zdrojů neshodují. Ale většinou se uvádí dané rozpětí.

²⁷ Varšavská smlouva byla založena 14. května 1955 jako multilaterální vojensko-politický blok, který prohluboval dosavadní systém dvoustanných smluv. Spojoval všechny evropské státy sovětského bloku s výjimkou Jugoslávie. Oficiálně byl obrannou aliancí zaměřenou proti Západu. Ve skutečnosti se jednalo o další nástroj sovětské kontroly nad východoevropskými státy.

Varšavské smlouvy. To se 6. a 7. března onoho roku konalo v bulharské Sofii.²⁸ Závažnost situace byla vykreslena tím, že v KSČ probíhá boj mezi revizionistickým a levicovým zaměřením. Účastníci schůzky se proto rozhodli sejít znovu, aby podrobili situaci v Československu hlubší analýze.

Druhá schůzka proběhla 23. března v Drážďanech a vedla se už v dosti útočném duchu na adresu Československa. Nejvíce útoků zaznělo od Władysława Gomułky a Waltera Ulbrichta, kteří se řadili mezi největší zastánce ozbrojené intervence. Z tohoto důvodu také schůzka vešla do historie pod názvem Drážďanský tribunál.²⁹

Na tomto zasedání byl také poprvé zmíněn pojem „kontrarevoluce“. Leonid Brežněv mimo jiné vyjádřil znepokojení nad stavem československé armády. Bezprecedentní důkaz blížící se invaze byla jeho odpověď na otázku místopředsedy československé vlády Oldřicha Černíka, který se ho zeptal, co má znamenat přítomnost generality na schůzce. Brežněv mu odpověděl: „Přítomnost těchto velitelů může znamenat i to, že když budete potřebovat pomoc v řešení vašich záležitostí, může být okamžitě poskytnuta.“³⁰

Výsledky drážďanské schůzky byly tak šokující, že nebyly zveřejněny. Od tohoto setkání začalo období nátlaku na Československo, který mělo jediný cíl, a to „zavést v této zemi pořádek a potlačit revoluci“.³¹

Významný krok v kontextu sovětského bloku zanedlouho podnikla polská vláda. Dne 6. května zaslal ústřední výbor PSDS a vláda PLR vládě ČSSR protestní nótu, v níž se vymezovala proti antipolským a antisocialistickým výpadům v československém tisku, rozhlase a televizi.³² Nóta především poukazovala na údajné nepřátelské a zlomyslné informace, které se v československých médiích na adresu Polska měly objevit.

Zaslání nóty zapříčinilo svolání schůze základních organizací PSDS, při nichž se nešetřilo kritikou nad situací sousední země, a během další vlny schůzí v červenci 1968 byla dokonce otevřeně předestřena možnost intervence.³³ Jako hlavní důvody pro vojenský zásah se

²⁸ PIOTROWSKI, Paweł: *Účast polské armády na intervenci v Československu*, in: BLAŽEK, Petr – KAMIŇSKI, Łukasz: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2006, s. 139.

²⁹ KAMIŇSKI, Łukasz – BLAŽEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 49.

³⁰ BENČÍK, Antonín: *Operace „Dunaj“: Vojáci a Pražské jaro 1968: Studie a dokumenty*, Praha 1994, s. 19.

³¹ PIOTROWSKI, Paweł: *Účast polské armády na intervenci v Československu*, in: BLAŽEK, Petr – KAMIŇSKI, Łukasz: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2006, s. 139.

³² KAMIŇSKI, Łukasz – BLAŽEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 49.

³³ Tamtéž, s. 51.

uváděla krize, v níž se ČSSR působením revizionistických a kontrarevolučních sil nacházela. Z krize vyplývala ztráta mocenského vlivu KSČ, která měla dopomoci antisocialistickým silám k obnově kapitalistických vztahů. Jeden z dalších uvedených důvodů byl dopad vývoje událostí ČSSR na ostatní země sovětského bloku, při němž bylo zdůrazněno, že vývoj této země má vliv především na bezpečnost sousedních států, a proto nemůže ani Sovětský svaz ani jiné státy Varšavské smlouvy souhlasit s tím, aby v Československu zvítězila kontrarevoluce.

Od května odstartovala systematická výzvědná činnost proti Československu, za níž zodpovídaly struktury polského ministerstva vnitra. Cílem této akce bylo nasbírat informace o vnitřní situaci, o názorech veřejnosti, StB, armády, které se následně probíraly a používaly například pro vytváření seznamů „pozitivních“ a „negativních“ osob pochopitelně z pohledu připravované intervence.³⁴

Analyzovaly se jak zdroje z novin či televize, tak důvěrné dokumenty. Výzvědnou činností pověřená Bezpečnostní služba disponovala na území ČSSR agenturní sítí rodinných příslušníků a známých. Později se tajní informátoři rekrutovali v největší míře z konzervativního jádra KSČ, příslušníků StB, ale i z představitelů polské menšiny.

Největší přípravnou akcí před vojenským vpádem do ČSSR bylo cvičení s krycím názvem „Šumava“. Na vyhlášení těchto manévru se dohodli představitelé tzv. varšavské pětky³⁵ na setkání 8. května v Moskvě.³⁶

Tomuto setkání předcházely rozhovory s českou delegací, při nichž bylo vedoucím osobnostem KSČ vyčteno, že ztratily moc nad hromadnými sdělovacími prostředky, že se zvýšil počet zahraničních turistů v zemi, nebo že došlo k aktivizaci nekomunistických organizací. ČSSR byla přirovnána k Maďarsku, „kde to také začalo kluby spisovatelů a skončilo věšením komunistů“.³⁷ Vedení KSČ se sice v odpovědi zavázalo posílit úlohu strany, ale nepředložilo žádný konkrétní plán jak posílení dosáhnout.

Účastníci schůzky se proto nakonec shodli na „společném vystoupení“ v případě, kdyby protireformátorská skupina Vasilu Biľaka a Vladimíra Koldera nezískala většinu v KSČ. Manévry „Šumava“ tak neměly vytvořit jen jakýsi nátlak na československé vedení, ale rovněž podpořit „zdravé síly“ ve straně.³⁸

³⁴ Tamtéž, s. 52.

³⁵ Kromě SSSR do uskupení patřily Polská lidová republika (PLR), Maďarská lidová republika (MLR), Bulharská lidová republika (BLR) a Německá demokratická republika (NDR).

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

Cvičení „Šumava“ se konalo od 18. června do 2. července na území čtyřech zemí: ČSSR, PLR, NDR a SSSR a účastnilo se jich zhruba 30–40 tisíc vojáků pěti spojeneckých armád. Jen na území Československa jich bylo 24 tisíc. Na závěr manévru se objevily problémy se stažením vojsk právě z Československa. Ačkoli československé a maďarské jednotky byly ihned přesunuty do kasáren, sovětské a polské jednotky zůstaly na území do 13. července.³⁹

Na červnové manévry navazovalo komplexní cvičení nazvané „Pochmurné léto“, které začalo koncem července a bylo později přejmenováno krycím názvem „Dunaj“, neboli invaze do Československa. Štáb intervenčních vojsk se nacházel v polském městě Legnice a velitelem se stal maršál Jakubovskij. V této době byla dokončena vojenská příprava intervence a vojska Varšavské smlouvy čekala už jen na politické rozhodnutí.

Dne 29. července se setkala česká a sovětská delegace v Čierné nad Tisou, kde se obě strany snažily najít kompromis. Nakonec bylo s československým vedením dohodnuto, že do 25. srpna 1968 musí obnovit vedoucí úlohu strany, ovládnout opět média a obnovit cenzuru. Zároveň by mělo vyčlenit StB ze struktur ministerstva vnitra a provést kádrové změny na nejvyšších postech. Dohodu stvrdila ještě podepsaná deklarace 3. srpna v Bratislavě, kam se sjeli vůdci pěti států Varšavské smlouvy, aby manifestovali jednotu s vedením KSČ.⁴⁰

Tento krok dostal propagandistický rámeček, jelikož ho podpořil i průvod tisíce lidí manifestujících za bratrství socialistického národa. Zatímco se davy lidí shlukovali v bratislavských ulicích, představitel konzervativního křídla Vasil Biľak předal 1. tajemníkovi Komunistické strany Ukrajiny Petru Šelestovi tzv. zvací dopis, jenž žádal o poskytnutí bratrské pomoci na potlačení kontrarevoluce. Dopis měl být zveřejněn v den invaze a podle plánu by měla krátce na to vzniknout v ČSSR nová vláda.

Události kolem intervence získaly 13. srpna po telefonátu Brežněva s Dubčekem rychlý spád. Sovětská strana zaregistrovala, že i když se Dubček snažil naplnit sliby, skutečné změny v podobě zásahů do svobody slova nebo svobody politické činnosti se z obav před veřejností neuskutečnily. Dubček se pokusil původní termín odložit, ale politbyro ÚV KSSS 17. srpna rozhodlo o podniknutí vojenské invaze. Den poté dostali vůdci účastnících ze států informace o podrobném plánu.⁴¹

³⁹ PIOTROWSKI, Paweł: *Účast polské armády na intervenci v Československu*, in: BLAŽEK, Petr – KAMIŇSKI, Łukasz: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2006, s. 141.

⁴⁰ KAMIŇSKI, Łukasz – BLAŽEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 59.

⁴¹ Tamtéž.

Invazní jednotky vstoupily na území Československa těsně před půlnocí z 20. na 21. srpna 1968.⁴² V první fázi čítaly kolem čtvrt milionu vojáků, vybavených tisíci tanky a děly a stovkami letadel a vrtulníků. Největší kontingent představovala pochopitelně sovětská armáda, polské jednotky například disponovaly více než 25 tisíci vojáky.⁴³

Na začátek bylo naplánováno obsazení klíčových bodů v Praze, což měly za úkol sovětské speciální jednotky vysazené na pražském letišti. Československý ministr obrany Martin Dzúr proto dvacet minut po půlnoci vydal rozkaz, aby jednotky ČSLA nekladly odpor a poskytly sovětským jednotkám „maximální, všestrannou pomoc“.⁴⁴

Vedení KSČ nato vystoupilo s provoláním, kde vyzvalo občany k zachování klidu a invazi odsoudilo jako akt „popření základních norem mezinárodního práva“, který zároveň odporuje „všem zásadám mezi socialistickými státy“.⁴⁵ Provolání zároveň potvrdilo, že dosavadní členové vlády plní své funkce, a proto jejich změna nebude možná.

Krátce po schválení provolání obsadili sovětské výsadkáři budovu ÚV KSČ a představitele Pražského jara v čele s Alexandrem Dubčekem přesunuli do Moskvy.

Z vojenského úhlu pohledu se podařilo obsadit celou zemi rychle a bez zbytečného krveprolití, ale z politického úhlu pohledu se původní plán nenaplnil. Zvací dopis pro jistotu nebyl zveřejněn a protireformní skupina nezvládla ovládnout stranický aparát ani hromadné sdělovací prostředky. Zasloužila se o to rozhodně československá společnost, jež se proti očekávání interventů stavěla na odpor.

Již od rána 21. srpna probíhaly po celé zemi demonstrace, lidé se snažili vojákům všemi možnými způsoby zatarasit cestu, a jelikož jim vojáci často odpovídali střelnými zbraněmi, neobešly se střety bez raněných a zabitých.⁴⁶

Čechoslováci se pokoušeli interventy zmást také zamalováváním informačních tabulí, úspěšné bylo i otáčení směrových tabulí nebo tabulek s názvy ulic. Tento bojkot způsobil i několika hodinové zpoždění v obsazování země. Okupanti si mohli přečíst nápisy ve velkém množství jazyků zúčastněných států, které vysvětlovaly bezdůvodnost intervence. Na zdech a ohradách visely nápisy projevující solidaritu s uvězněnými lidry KSČ a nesouhlas s okupací.

⁴² Ze všech pěti členů „varšavské pětky“ nakonec hranice ČSSR překročily jen čtyři. Armáda NDR z ideologického důvodu s výjimkou až na několik specialistů do Československa nevstoupila.

⁴³ Tamtéž, s. 83.

⁴⁴ Tamtéž, s. 60.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ V kontextu polské armády zemřelo v důsledku různých nehod deset vojáků. Největší tragédie se odehrála 7. září 1968 v Jičíně, kdy opilý polský voják Stefan Dorna zastřelil tři civilisty a tři další osoby vážně zranil.

Na stranu společnosti se postavila také veškerá média. Ačkoli hlavní televizní a rozhlasové přijímače byly zablokovány už první den invaze, nahradila je síť tajných radiovysílačů připravených původně pro případ agrese států NATO.

Velkou roli v boji s okupanty sehrála i zbraň bezmocných – humor. Po celém Československu vznikaly výsměšné texty a vtipy na adresu okupantů. Nejznámější z nich byl „jídelní lístek“, kde bylo možno najít například „Brežněvův mozeček“ nebo „opékané bulky Gomulky“.⁴⁷

Navzdory humornému přístupu Čechoslováků, byla situace v zemi velmi vypjatá. Určitý zlom nastal až 26. srpna 1968 po podepsání tzv. „moskevského protokolu“, který se stal *defacto* kapitulací Pražského jara.⁴⁸ Podle jeho ustanovení byla československá strana zavázána k rozsáhlým kádrovým změnám, k posílení bezpečnostního aparátu a vojska, k zákazu „antisocialistických organizací“ a k obnovení cenzury.

Na oplátku mělo proběhnout postupné stažení okupačních vojsk. Následný den se mohli českoslovenští představitelé vrátit do země. Napětí začalo pomalu polevovat. Intervenční jednotky se stahovaly z měst. Dne 16. října byla podepsána smlouva o „dočasném pobytu“ sovětských vojsk na území ČSSR. Bylo také rozhodnuto o stažení „bratrských armád“, včetně polské, z Československa.⁴⁹

Tato vojenská akce, která mohla být právem označena za největší vojenskou akci v Evropě od dob druhé světové války, rozhodně neunikla světové pozornosti.

Vlády západních států se omezily od začátku invaze na ústní protesty. Dne 21. srpna se sešla Rada bezpečnosti na žádost sedmi členů OSN (Dánska, Francie, Irsko, Kanady, Paraguaye, Velké Británie a USA). Byla při ní odhlasována rezoluce, která vyzývala státy účastníci se intervence, aby opustily Československo. Rezoluci ale vetoval Sovětský svaz.

Dne 24. srpna předstoupil před členy Rady bezpečnosti československý ministr zahraničí Jiří Hájek, který po podpisu moskevského protokolu okupaci sice odsoudil, ale zároveň požádal, aby téma intervence bylo staženo z programu jednání organizace.⁵⁰

Tímto krokem přestala být invaze „varšavské pětky“ předmětem diplomatického jednání, ale z pohledu světového veřejného mínění nebyla agrese zapomenuta. Na podporu Československa probíhaly demonstrace na stovkách míst, rušily se mezinárodní akce, které se měly konat v zemích účastnících se okupace.

⁴⁷ Tamtéž, s. 61.

⁴⁸ Tamtéž, s. 62.

⁴⁹ Tamtéž, s. 87.

⁵⁰ Tamtéž, s. 62.

Co se týče států sovětského bloku, proti intervenci vystoupily především země, které už před rokem 1968 rozvázaly spojenectví s Moskvou. Obávaly se totiž, že by je mohl potkat stejný osud jako Československo.

Dne 22. srpna zaslala protest vládám států účastnících se invaze Jugoslávie. Na druhý den požádal jugoslávský Svaz komunistů o okamžitý odchod z Československa a o propuštění uvězněných představitelů. Albánie, která se neúčastnila jednání Varšavské smlouvy od roku 1961, v září roku 1968 z paktu definitivně vystoupila. Rumunsko zase vyjádřilo podporu vedení KSČ tak, že jeho vůdce Nicolae Ceaușescu dokonce několik dní před intervencí navštívil Prahu, kde byl přijat s jásotem.⁵¹

Proti zadušení Pražského jara se protestovalo i v zemích, jež se intervence zúčastnily. Například v NDR bylo zaznamenáno do roku 1970 na 2700 „nepřátelských činů“ spojených se situací v ČSSR.⁵² Nápis a letáky namířené proti invazi kolovaly po celé zemi.

Jeden z nejslavnějších protestů se ale odehrál v samotném Sovětském svazu, kde se 25. srpna 1968 na moskevském Rudém náměstí shromáždila skupina sedmi sovětských disidentů (Konstantina Babického, Larisy Bogorazové, Vladimira Deloneho, Vladimira Dremljegy, Viktora Fajnberga, Natalji Gorbaněvské a Pavla Litvinova),⁵³ aby za pomoci předem připravených transparentů a vlaječek vojenský vpád odsoudila.

2.3.1 Postoj polského vedení k okupaci Československa

Vzhledem k účasti polské armády na srpnové invazi se zdál postoj PSDS k osudu jižního souseda jednoznačný. Stejně jako zbylé státy „varšavské pětky“ se i polská vládnoucí strana rozhodla vyslat do Československa své jednotky.

V kontextu sovětského bloku se ale názor polského vedení na Pražské jaro a následnou intervenci vymykal. Co do horlivosti naléhání zastavit reformní procesy v sousední zemi vojenskou silou, byl jedním z nejhrolivějších, jenž zazníval od jara 1968 na schůzích Varšavské smlouvy.

Nejvíce se k československým událostem vyjadřoval první muž PSDS Władysław Gomułka, přezdívaný Wiesław. Podle záznamů z jarních setkání vyslovil právě on první teorii

⁵¹ Tamtéž, s. 62–63.

⁵² Tamtéž, s. 64.

⁵³ Tamtéž.

tzv. Brežněvovy doktríny.⁵⁴ Potvrdil to už jeho proslov na březnové schůzce v Drážďanech: „Nemáme v úmyslu se vměšovat do vnitřních věcí, ale jsou přirozeně situace, kde se z tzv. vnitřní záležitosti stávají záležitosti vnější, tedy záležitosti celého socialistického tábora.“⁵⁵

Při následujících schůzkách nešetřil Gomulka prognózami a varováními před možnou „kontrarevolucí“ v Československu a nepřáteli, kteří se skrývají pod značkou „vylepšení socialismu“ a pod prapory „obranu kultury a obranu svobody“.⁵⁶

Nepřátele 1. tajemník viděl ve spisovatelích a v intelektuálech a „kontrarevoluci“ v ČSSR pojmenoval jako „kontrarevoluci nového typu“.⁵⁷ Název podložil vysvětlením, že v jeho době přece nebude probíhat žádná „kontrarevoluce“ otevřeně v ulicích, ale skrytě a pod různými hesly.

Když 16. dubna navštívil Varšavu sovětský velvyslanec Aristov, Gomulka navázal telefonický hovor s Brežněvem. Podle výpovědi Aristova se měl Gomulka před sovětským vůdcem vyslovit o „nezbytnosti vojenské intervence“. Stejně horlivě se přimlouval za rozmístění sovětských vojsk v ČSSR při návštěvě maršála Jakubovského, při níž svou naléhavost odůvodnil hrozcím „rozbitím socialistického tábora“.^{58 59}

Je otázkou, proč tak silná slova vůči Československu přicházela zrovna z úst polského tajemníka. Můžeme se domnívat, že jeho obavy mohly rovněž plynout z tehdejší nelehké situace v Polsku. Jeho země se zmítala v demonstracích, za nimiž nestáli jen spisovatelé, ale především partyzáni, jež se skrze nepokoje snažili Gomulkovu vládnoucí loď potopit. Když se 1. tajemník vypořádal s partyzány, přišly na řadu zahraniční záležitosti.

Gomulka nevěřil, že by v ČSSR mohlo dojít k úplnému zrušení socialismu a přijetí demokracie. Jakýchkoli změn se ale obával, neboť jako změny vnímal, byť sebemenší odchylky od modelu vlády nastolené v socialistických zemích po Stalinově smrti. A změny rozbíhající se souběžně s Pražským jarem za pouhou „vnitrostranickou obrodu“⁶⁰ rozhodně nepovažoval.

⁵⁴ Doktrína vycházela z teze, že vztahy mezi socialistickými státy jsou prioritní před jinými státy. „Státy socialistického společenství“ tak měly právo i povinnost zasáhnout tam, kde byl ohrožen socialismus. Ačkoli její označení zčásti vymysleli západní novináři, Sovětský svaz ji používal pro obhajobu okupace Československa.

⁵⁵ MACHCEWICZ, Paweł: „K čertu se suverenitou“: Władysław Gomulka a Pražské jaro, in: BLAŽEK, Petr – KAMIŃSKI, Łukasz: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2006, s. 87.

⁵⁶ Tamtéž, s. 88.

⁵⁷ Tamtéž, s. 90.

⁵⁸ Tamtéž, s. 89.

⁵⁹ Gomulka obviňoval ČSSR ze zintenzivnění kontaktů se Západem; konkrétně (a nejvíce) se Spolkovou republikou Německo, dále pak s Rumunskem a Jugoslávií. Všechny tyto země se podle něho nejvíce podílely na oslabení socialistického bloku.

⁶⁰ PRISZKE, A.: *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Varšava 2003, s. 298.

V průběhu června 1968, kdy Brežněv stále váhal s okupací, se Gomulka znovu vyslovil pro její nezbytnost. Dokonce se nechal slyšet: „Sověti to všechno dělají v rukavičkách. Kdyby to záleželo jen na nás, tak bych je už dávno zlomil.“ A s poukazem na nebezpečí pro celý blok dodal: „K čertu se suverenitou.“⁶¹

Věta o suverenitě zněla poněkud paradoxně od člověka, který zpočátku své kariéryrazil „polskou cestu socialismu“. Jak se později potvrdilo, ona cesta ale nesměla omezovat pozici autokrata, jímž Gomulka nepochybně byl. Dokazují to i „stížnosti“ jiných členů PSDS, jež jeho vypjatý postoj k liberalizaci poměrů v sousední zemi nesdíleli, a tudíž nebyli tak velkými přímluvci vojenské intervence. Jejich hlas ale pro „chybějící demokracii ve straně“ zůstal nevyslyšen.

Dnes je už těžké soudit, v jaké míře jeho naléhání ovlivnilo rozhodnutí Sovětů pro intervenci. Události v Československu samy o sobě představovaly pro blok nebezpečí. Pravděpodobně by tedy vojska Varšavské smlouvy obsadila ČSSR i bez Gomulkova razantního přístupu.

Razantnost věčně prvnímu muži PSDS plody nenesla. Okupace znamenala porážku pro Pražské jaro a jeho reformy. Obraz Sovětského svazu jako mírumilovné velmoci ale pošramotila a netrvalo dlouho a nespokojenost se napříč socialistickými státy znovu přihlásila o slovo.

Když se Gomulka pokusil ovládnout situaci v Polsku „všemi nezbytnými prostředky“⁶² naposledy, stálo ho to vedoucí funkci a otevřelo tak cestu k moci jeho slezskému nástupci.⁶³

⁶¹ MACHCEWICZ, Paweł: „K čertu se suverenitou“: Władysław Gomułka a Pražské jaro, in: BLAŽEK, Petr – KAMIŃSKI, Łukasz: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, Praha 2006, s. 95.

⁶² „Klade-li nepřítel dynamit pod náš dům, pod jednotu socialistických zemí, pak naši vlasteneckou, národní a internacionální povinností je tomu zabránit těmi prostředky, které se ukážou jako nezbytné.“ – Tento proslov přednesl Gomulka 8. září 1968 při oslavě dožíněk, při nichž se upálil Ryszard Siwiec.

⁶³ Stalo se tak v prosinci 1970 po krvavém potlačení dělnických nepokojů v Gdaňsku.

2.3.2 Reakce polské společnosti na okupaci Československa

Poláci projevovali odpor k činnosti vojsk Varšavské smlouvy již od prvních dnů invaze. Jelikož měli stále na paměti březnovou atmosféru a tresty, které si mnozí po měsíci demonstrací vysloužili, vyjadřovali své postoje spíše nepřímě.

Jedna z jejich prvních reakcí byla, že opatrovali probíhající intervenci zvučnými přívlastky. Proti vojenskému pádu zaznívaly na veřejnosti ekvivalenty jako „násilný čin“, „strašná věc“, „zločin“ nebo „projev gaunerství.“ Souběžně na otázky týkající se jejich postojů k účasti polské armády během okupace, popisovali pocity studu, zahanbení a morální kocoviny.⁶⁴

Postupně začaly zdobit zdi budov a ohrady v Polsku různé dlouhé nápisy, které agresí odsuzovaly a například se také distancovaly od činů polského vedení. Přibýli rovněž posluchači, kteří vyhledávali pořady v polštině na rádiu Svobodná Evropa. Lidé začali množit letáky převážené z ČSSR. V přibližných číslech se od 21. srpna zaznamenalo na 143 případů šíření letáků v 64 městech, jež byly dále rozmnožovány i ve stovkách exemplářích.⁶⁵

Přes působení oficiální propagandy nechtěla polská veřejnost uvěřit, že by vláda ČSSR o „bratrskou pomoc“ požádala. Nejlépe tento zjevný nonsens glosoval technický ředitel jednoho z varšavských podniků: „Je to asi stejná pravda, jako s žádostí Seyß-Inquarta Hitlerovi, aby přišel do Rakouska, a s žádostí Háchy Hitlerovi, aby okupoval Československo.“⁶⁶

Dané situace Poláci využívali také proto, aby zhodnotili stav své země. Byli tací, kteří tvrdili, že bratrství se Sovětským svazem nepřineslo žádné zlepšení, že Sovětský svaz Polsko využil tak, jak to udělal Hitler v roce 1938.

Jiní okupaci vnímali jako záminku pro rozpoutání mezinárodního válečného konfliktu. Padaly i takové názory, že okupace ČSSR je znakem pádu komunismu, a že se konečně ukázalo, že sovětská hesla o svobodě a neútočení jsou pouhými frázemi. Na jednu stranu si především Češi v očích Poláků přilepšili. Jejich vzdor proti invazi bořil dlouholeté předsudky, které navíc posilovala stranická propaganda.

Našli se, avšak i takoví lidé, kteří veřejně rozšiřovaným předsudkům podlehli a s intervencí souhlasili. Nejvíce působily na Poláky teze o „malém utrpení“ Čechů za druhé světové války, kteří se z toho důvodu nebáli Němců, a proto je měli za přátele. Podle těchto

⁶⁴ KAMIŃSKI, Lukasz: *Polská společnost a invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa*, in: BLAŽEK, Petr: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, Praha 2005, s. 270.

⁶⁵ KAMIŃSKI, Lukasz – BLAŽEK, Petr – MAJEWSKI, Grzegorz: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*, Praha 2017, s. 70.

⁶⁶ Tamtéž, s. 67.

názorů Sovětský svaz ukončil „bratříčkování“ Čechů a Němců a zažehnal „německé nebezpečí“.⁶⁷

Přímých protestů se v PLR z pochopitelných důvodů objevilo velmi málo. Ve spisovatelském prostředí se mluvilo například o zaslání protestního dopisu. Tento plán ale ze strachu před možnými represemi nebyl uskutečněn. Přeci jen spisovatelé byli na jaře 1968 postiženi nejvíce. Jakékoli poznámky proti intervenci si proto často schovávali do svých deníků.

Na vysokých školách a v Polské akademii věd skládali zaměstnanci při vstupu Varšavských vojsk do Československa své stranické legitimace. Své mandáty chtěli složit i poslanci z katolického klubu Znak. Nakonec jim nápad rozmluvil kardinál Wyszyński z mylného přesvědčení, že polská armáda byla do ČSSR vyslána na žádost Moskvy. Proti intervenci se vyslovovali veřejně rovněž někteří kněží. Největší ohlas však vyvolalo vystoupení ze strany pracovníků Historického ústavu Polské akademie věd.⁶⁸

Otevřený písemný protest napsali jen tři osoby, dva spisovatelé a jeden skladatel.⁶⁹ Poláci zasílali dopisy i na adresu Československého velvyslanectví ve Varšavě nebo mezinárodním institucím, jako byla například OSN. V dopisech vyjadřovali většinou solidaritu se svými jižními sousedy. Některé z dopisů byly anonymní, některé nikoliv.

Desítky dopisů a letáků zachytila Bezpečnostní služba. Se vstupem vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR začala tzv. akce „Podhale“. Ta kromě sledování a sbírání informací měla za cíl kontrolovat jak vnitrostátní, tak mezistátní korespondenci. Do konce září 1968 se podařilo v rámci této akce zadržet víc jak 80 osob obviněných z různých typů protestů. Více než desítka z nich byla uvězněna.⁷⁰

Od října spustila Bezpečnostní služba operaci „Akáty“ (*Akacje*), během níž byla například odhalena skupina, jež vydávala a kolportovala od března 1968 až několik set kusů různých typů letáků.⁷¹ Nešlo o první ani poslední případ, kdy se polští občané pokusili dát najevo svůj nesouhlas.

⁶⁷ Tamtéž, s. 69.

⁶⁸ Byli to Tadeusz Lepkowski, Bronisław Geremek, Krystyna Kersten.

⁶⁹ Nejvíce se proslavil dopis známého spisovatele Jerzyho Andrzejewského adresovaný předsedovi Svazu československých spisovatelů Eduardu Goldstückerovi.

⁷⁰ Tamtéž, s. 81.

⁷¹ Tamtéž, s. 82.

3 Ryszard Siwiec

3.1 Život

Ryszard Siwiec se narodil 7. března 1909 v malém polském městě Dębice nedaleko Řešova (Rzeszów).⁷² O Siwecově dětství se v pramenech uvádí velmi málo. V roce 1914 zemřel jeho otec, magistr farmacie.⁷³ Siwiec dokončil v rodném městě základní školu a přestěhoval se s matkou do Lvova. Tam absolvoval gymnázium Jana Długosze a poté i Filozofickou fakultu Jana Kazimíra, na níž studoval ekonomiku.

Již během svých studentských let se rád věnoval sportu a zajímal se o polské dějiny. Hrál hokej v družstvu „Czarnych“ nebo ve lvovském klubu „Pogoń“. Výborně jezdil na lyžích a plaval. Na univerzitě byl rovněž členem populární studentské organizace „Bratnia pomoc“.⁷⁴

V roce 1936 se rodina vrátila do řešovského kraje, kde Siwiec pracoval jako úředník na finančním úřadu v Přemyšli (Przemyśl).⁷⁵ Při vypuknutí druhé světové války byla západní část Polska obsazena německou armádou. Ryszard Siwiec úřad opustil, protože nechtěl sloužit okupantům.

V průběhu války si vydělával jako dělník na úpravě městské zeleně. Zapojoval se též do odboje, složil přísahu v řadách Zemské armády.⁷⁶ Několik měsíců strávil ukrýváním se v oblasti Zbydniow v kraji Tarnobřehu (Tarnobrzeg). V roce 1942 se vrátil do Přemyšli, kde pracoval jako vedoucí výkupu ovoce a zeleniny ve velkoobchodě Olff Köpke & Co.⁷⁷

Po válce se stal společně s Janem Wojnarowiczem spolumasítem závodu na výrobu vína a medu. Po jeho znárodnění roku 1952 v něm zůstal jako účetní a staral se rovněž o recepturu. Ve stejném městě vlastnil Siwiec ještě jeden dům, kde pěstoval květiny a choval kuřata na prodej. Podle vzpomínek jeho rodiny odmítl práci učitele s odůvodněním, že nebude učit hlouposti.⁷⁸

⁷² Na začátku 20. století spadalo město pod rakouskou Halič, dnes je součástí polského Podkarpatského vojvodství.

⁷³ SIWIEC, Wit: *8 września 1968 r.: żywa pochodnia na Stadionie X-lecia*. Mowa Młodzieżowa Oficyna Wydawnicza, 1981, s. 1.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ V roce 1939 založil velitel ozbrojených sil Władysław Sikorski z exilu Svaz ozbrojeného boje (*Związek Walki Zbrojnej*, ZWZ), který působil na území okupovaném Německem i Sovětským svazem. ZBZ byl v roce 1942 po spojení s dalšími odbojovými organizacemi přetvořen na Zemskou armádu (*Armia Krajowa*, AK). Hlavním úkolem AK bylo vedení ozbrojeného boje proti německým okupantům a příprava na celopolské povstání.

⁷⁷ Člověk, in: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwiec 1909-1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięi Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/czlowiek-cz.html>.

⁷⁸ BLAŽEK, Petr: *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwce proti okupaci Československa v roce 1968*. Praha 2008, s. 12.

Ryszard Siwiec měl rodinu s pěti dětmi. Se svou manželkou se seznámil ještě před válkou v Přemyšli. Jeho žena Maria vzpomínala na jejich první setkání takto: „Muže jsem poznala na finančním úřadu. Měla jsem zaplatit dlužnou daň. Na dveřích jsem uviděla novou cedulku se jménem Siwiec. Pokřižovala jsem se, protože jsem nevěděla, jak mě ten nový přijme. To byl rok 1937... Potom se mi několikrát uklonil na ulici, a nakonec jednou přišel ke mně. Až po svatbě mi řekl, že když mě poprvé uviděl, pomyslel si, že by chtěl mít takovou ženu.“⁷⁹

Pár se vzal až v roce 1945, o rok později se jim narodila dcera Innocenta. V roce 1948 přišla na svět Elżbieta, v roce 1955 první syn Adam, a nakonec v roce 1957 Mariusz. Děti vzpomínaly na otce jako na velmi spravedlivého a přísného člověka, který ctil pravdu a miloval svoji rodinu. Mladší dcera Elżbieta se dokonce nechala slyšet, že byl někdy tak spravedlivý, až se to nedalo snést.⁸⁰

Ryszard Siwiec byl vášnivým čtenářem, nejraději četl historické romány. V rodinném domě měl knihovnu čítající na tři tisíce svazků knih.⁸¹ Mezi jeho nejoblíbenější knihy patřila díla Adama Mickiewicze a Henryka Sienkiewicze. Siwiec vyznával konzervativní hodnoty, které vycházely z národních a křesťanských tradic. Dokazoval to i portrét obnovitele samostatného polského státu Józefa Piłsudského, jenž mu visel doma nad psacím stolem.

Siwiec se stavěl velmi odmítavě ke komunistickému režimu. Své postoje neskrýval ani před dětmi. Podle Elżbiety otvíral knížky o polských dějinách, z nichž se děti učily a říkal: „To není pravda. To je lež!“ Jednou údajně vynadal učiteli jeho dětí za to, že co je učí za divnou historii.⁸²

Přátelé i manželka ho popisovali jako uzavřeného a mlčenlivého muže. Zlom v jeho charakteru údajně nastal po roce 1960, kdy se o své myšlenky začal dělit. Jeho bratranec Tadeusz Kamiński ho přirovnal k sopce, která je dlouhou dobu tichá, nashromažďuje se a náhle exploduje. Stejně tak podle něho explodoval Ryszard Siwiec.⁸³

Velmi silně na něj zapůsobily březnové protesty. Nejvíce ho zasáhla demonstrace před Varšavskou univerzitou, při níž byli studenti surově bití policisty a tzv. dělníky. Podle všeho represe vnímal jako osobní porážku. Pravděpodobně se cítil, že je bit sám.

⁷⁹ KALISKI, Bartosz (ed.): *Plomień Ryszarda Siwca*, Karta 2005, s. 78.

⁸⁰ Člověk, in: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwiec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/czlowiek-cz.html>.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² LISIECKI, Jakub: *Śmierć taty miała sens*, Echo Dnia Podkarpackie, 2001, (299), 7.

⁸³ Člověk, in: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwiec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/czlowiek-cz.html>.

Brzy nato začal Siwiec sepisovat na vlastním psacím stroji „Erica“ letáky. Jeho dcera Elżbieta je pak rozšiřovala ve Vratislavi (Wrocław), kde studovala hotelovou školu. Podepisoval se na nich jako Jan Polak.

„Stále četl noviny a knihy a poslouchal rozhlas – zejména zahraniční vysílání. Často si stěžoval na bolesti hlavy. Nepodstoupil žádné odborné léčení. Pokud se doma o něčem bavil, bylo to jen na politické téma.“⁸⁴

Z dostupných výpovědí členů rodiny a přátel je očividné, že nikdo netušil o dalších Siwecových plánech. Jen jeho žena se zpětně přiznala při vzpomínce na Velikonoce roku 1968, že si všimla, že se s manželem něco stalo: „Viděla jsem, jak seděl a pouze se díval na děti. Byl vážný a jakýsi jiný.“ – „To, jak se díval – byl to pohled člověka, který tráví poslední svátky s rodinou.“ Stejný scénář popsala i Elżbieta z léta stejného roku: „V srpnu jsem měla odjet do práce do Vratislavy. Vždycky při loučení děti líbal na čelo. A tehdy se na mě zadíval, jako kdyby se se mnou loučil.“⁸⁵

V dubnu 1968 měl již Siwiec dokončenou závěť, jež společně s dopisem na rozloučenou dostala rodina poštou až po jeho smrti. Závěť byla uvozena slovy: „Já, Ryszard Siwiec, zdravím na těle i na duchu, jsem se po dlouhém boji a rozvaze rozhodl vyjádřit protest proti totální tyranii zla, nenávisti a lži, které ovládají svět. Protože nemám naději, že z toho vyjdu živ, nařizuji tímto následující: (...)“⁸⁶

Vedle rozdělení majetku mezi své blízké, obsahovala jeho poslední vůle rovněž přikázání dětem, v němž také napsal: „Nedejte si vzít víru v Boha, víru v člověka a jeho úsilí o svobodu a lásku.“ – „Buďte vždycky dobrými Poláky a Polkami a pamatujte, že vlast nejste jen vy, ale i ten svedený polský policajt, který vás bije a kope do vás za to, že se domáháte svobody.“ – „Pravda necht’ znamená jen pravdu.“⁸⁷

Krátce před odjezdem na dožínkové slavnosti vznikl ještě jeden text, který následně Ryszard Siwiec nahrál jako poselství na magnetofonovou pásku. Siwiec spoléhal na to, že se nahrávka dostane do Svobodné Evropy. V proslovu, v němž výborně zúročil znalosti národních dějin, burcoval své krajany, aby zachránili podle jeho slov „nejlepší tradice polského národa“: toleranci, úctu k druhému člověku, svobodu svědomí, svobodu myšlení a přesvědčení.⁸⁸

⁸⁴ BLAŽEK, Petr: *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwce proti okupaci Československa v roce 1968*, Praha 2008, s. 20.

⁸⁵ Srov. KWIATKOWSKI, Jaromír: *Żywa pochodnia z Przemyśla*, Nowiny, 2008, (179), s. 14.

⁸⁶ BLAŽEK, Petr: *Ryszard Siwiec 1909–1968*, Varšava 2010, s. 169.

⁸⁷ Tamtéž, s. 170.

⁸⁸ Tamtéž, s. 180.

Zároveň odsoudil jak potlačení březnových demonstrací, tak obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy: „Polák na Poláka – jaká hanba! – šťve policejní psy. A jako argumenty se používají granáty se slzným plynem a vodní děla.“ – „Čtrnáct milionů Čechů a Slováků bylo přepadeno armádami reprezentujícími téměř tři sta milionů lidí. Vojáci bez špetky studu vpadli do malé, mírumilovné a bezbranné země, která nekladla žádný odpor. Hanba tohoto činu mluví sama za sebe.“⁸⁹

Obrátil se také k obyvatelům Sovětského svazu s výzvou o prozření nad jejich vládci. SSSR samotný vykreslil jako původce agresivní politiky a jako impérium snažící se podmanit celý svět: „Copak si myslíte, že vaše impérium nepadne jen proto, že jste ujařmení jiných národů nazvali osvobozením, že lež nazýváte pravdou, že otroctví říkáte svoboda, totální tyranii nezodpovědné kliky říkáte demokracie? Že jste vykořisťování člověka člověkem nahradili totálním vykořisťováním jediným molochem a kapitalistou, státem a nazýváte to socialismem? Že jste svůj boj o ovládnutí světa nazvali bojem za mír – aby nikdo z vašich otroků nepoznal pravdu?“⁹⁰

Poslední jeho věty zněly: „Lidé, v nichž tkví jiskřička lidského citu! Vzpamatujte se!“ Přičemž bylo slyšet, že je Siwec zvolal v slzách. „Slyšte můj křik! Křik šedivého, obyčejného člověka, syna národa, který vlastní i cizí svobodu miloval nade vše, i nad vlastní život! Vzpamatujte se! Ještě není pozdě!“⁹¹

3.2 Protest

Akt sebeupálení nebyl v případě Ryszarda Siwiece proveden nahodile. Poznámky, které našla jeho dcera Elżbieta v pozůstalosti, dokládají, že se Siwec na svůj čin pečlivě připravil. Načrtnul si dopředu dokonce strategický plán, který měl několik bodů: „První: vstup na stadion – konečně vyřízený. Druhý: komu protesty? Třetí: jaká hesla? Čtvrtý: oblečení. Pátý: benzín a zápalky. Šestý: místo na stadionu. Sedmý: čas akce. Osmý: druhá a poslední zповěď.“⁹²

Účast na dožínkách se mu podařilo zařídit 3–4 dni před odjezdem. Seznam zájemců už byl plný. Musel proto přemluvit předsedu okresní pobočky rolnického svazu, aby mu vstupenku zařídil.

Jediný člověk, jemuž se zmínil, že chystá nějakou akci, byl jeho přítel Władysław Mazura. Zbývalo několik dní do dožínkových slavností, když se mu Siwec svěřil, že chce

⁸⁹ Tamtéž, s. 185.

⁹⁰ Tamtéž, s. 186.

⁹¹ Tamtéž, s. 191.

⁹² BLAŽEK, Petr: *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwce proti okupaci Československa v roce 1968*, Praha 2008, s. 27.

protestovat proti invazi do Československa. „Byl jsem přesvědčený, že se jedná pouze o rozšiřování letáků. Proto jsem mu říkal, aby byl opatrný a nedal se chytit tajnou policií, neboť je ve vztahu k jakékoliv opoziční činnosti nemilosrdná. Ryszard mi řekl, že má zkušenosti z období německé okupace.“ Večer před odjezdem příteli řekl: „Poslouchej, chci se s tebou rozloučit.“ A na otázku, proč tak činí, odpověděl: „Protože jedu na ty dožínky a není jasné, zda vlak někde nevykolejí.“⁹³ Mazura to tehdy vzal jako žert.

Na druhý den ráno vstal a poprosil manželku, aby mu připravila snídani. Řekl jí, že pojedje služebně do Tarnobřehu (Tarnobrzeg). Po ní šel do pokoje dětí, kde nad nimi udělal znak kříže. Vyměnil si hodinky se synem Witem a šel se rozloučit se ženou. Ta mu chtěla vložit svačinu do aktovky, což jí zakázal. „Jak jsem se jí dotkla, nahmatala jsem uvnitř láhev, ale myslela jsem si, určitě tam má víno, veze ho pro někoho, a aktovku jsem neotevřela. A tehdy tam bylo, jak jsem se později dozvěděla, rozpouštědlo. Dokonce jsem za něj našla účet. A tak jsme se obvykle srdečně rozloučili a on odešel.“⁹⁴

Delegace jedoucí na dožínky odjela vlakem z nádraží v Přemyšli dvacet minut před osmou hodinou večerní. Do cílové stanice Varšavy to bylo na 400 kilometrů.

Dne 8. září nad ránem napsal Ryszard Siwiec dopis na rozloučenou: „Milá Maryszo! Neplač! Je to škoda sil a budeš je potřebovat, jsem si jist, že jsem právě kvůli tomu žil 60 let, odpusť, nebylo to jinak možné, aby nezahynula pravda, lidstvo, když svoboda umírá. Je to menší zlo než smrt milionů, nejezdi do Varšavy, mně už nikdo, nic nepomůže, přijíždíme do Varšavy a píšu ve vlaku, proto je to nakřivo. Je mi tak dobře a cítím takový vnitřní mír – jako nikdy v životě! (...)“⁹⁵

Z nádraží se vydal Siwiec přímo na Stadion Desetiletí, kde se tradiční oslava dožínek měla konat.⁹⁶ Do Varšavy na dožínky dorazili v ten den vysocí státní i straničtí představitelé, zástupci družstev a zemědělských škol. Byli tam i lidé z Varšavy, kteří se přišli podívat na vystoupení. Počet lidí na stadionu mohl činit dohromady desítky tisíc.⁹⁷

Při vyšetřování Siwiecova činu byla nalezena vstupenka do sektoru číslo 37, ale on se rozhodl pro sektor 13 umístěný takřka proti hlavní tribuně, kde seděl sám Gomulka s předsedou vlády Cyrankiewiczem.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž, s. 28.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Oficiálním názvem Stadion Desetiletí červencového manifestu byl slavnostně otevřen 22. července 1955 při příležitosti vzniku Polské lidové republiky. Patřil k největším stadionům v tehdejší Evropě. Od jeho otevření se na něm konaly jak významné sportovní podniky, tak i kulturní a propagandistické akce, včetně centrálních oslav dožínek. Dnes na jeho místě (od roku 2012) stojí Národní stadion.

⁹⁷ V tomto údaji se prameny také rozcházejí. V žádném z dostupných pramenů není uveden konkrétní počet zúčastněných. Běžně se dokládá, že celkem mohl stadion pojmut až sto tisíc diváků.

Dodnes není jasné, proč se Siwiec nezapálil při úvodním proslovu prvního tajemníka a počkal si na chvíli, kdy mládež začala tančit polský národní tanec – polonézu. Byla čtvrt hodina po poledni, když se Siwiec polil rozpouštědlem a škrtl zápalkou. Stál na třetí lavičce odspodu a v ruce držel polskou národní vlajku s nápisem „Za naši a vaši svobodu, čest a vlast!“ Po celou dobu, co hořel, volal: „Ať žije svobodné Polsko!“ – „To je křik umírajícího svobodného člověka!“⁹⁸ Když se ho lidé snažili uhasit, odstrkoval je s poukazem na letáky, které měl v aktovce.

Strojopisného letáku zhotovil na 24 kusů, jež začínaly větami jako: „Protestuji proti nevyprovokované agresi proti bratrskému Československu!“ a končily „Umírám proto, aby nezhynula svoboda“. Na třinácti letácích bylo „Pravda a lidstvo“, na zbylých dvou bylo ručně napsané slovo „Pravda“.⁹⁹

Ryszard Siwiec utrpěl popáleniny II. a III. stupně, tzn. na více než 80 procentech těla. Policisté protestujícího Siwiece uhasili, ale program dožíněk nebyl přerušen. Ze stadionu byl odvezen civilním vozem značky Varšava 203 do fakultní nemocnice v nedaleké čtvrti Praga.

I když lékaři, jež ho ošetřovali, předpokládali, že pacient s tak vysokým procentem popálenin bude žít jen pár hodin, skonal Siwiec až o čtyři dny později, 12. září v 1.45 ráno.¹⁰⁰ Do té doby ho v nemocnici mohla navštívit jen jeho manželka a bratranec.

Ta se o sebeupálení svého muže dozvěděla 8. září večer telegramem. Teprve 10. září mohla za ním přijet do Varšavy. Ryszard Siwiec před smrtí zvládl vypovědět v tajně nahraném záznamu, že protestoval jako jednotlivec a neměl žádné následovníky.¹⁰¹ V proslovu rovněž řekl: „Umírám proto, aby zvítězila pravda, aby zvítězilo lidstvo a aby zvítězila láska. Umírám proto, aby zanikla lež, zanikla nenávist a zanikl teror. Necítím žádnou bolest a necítím jsem žádnou bolest po celou dobu. Bolí mě jen obě ruce, levá na skládání falešných přísah a pravá na podávání ruky těm, kterým tu falešnou přísahu složily. (...)“¹⁰²

Pohřeb Ryszarda Siwiece proběhl na žádost úřadů už 15. září v kapli Zasaňského kostela v Přemyšli. Obřadu se účastnila řada jeho příbuzných a známých, která tak chtěla vzdát Siwiewi za jeho čin hold. Byl to největší pohřeb v historii města.¹⁰³ Po posledním rozloučení následovala 18. září mše ve farním salesiánském kostele. Na vytištěném smutečním oznámení

⁹⁸ BLAŽEK, Petr: *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwce proti okupaci Československa v roce 1968*, Praha 2008, s. 34.

⁹⁹ Tamtéž, s. 35.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ O tom, že byl nahráván tajně, svědčí fakt, že se přepis proslovu uchoval v dokumentaci Státní bezpečnosti.

¹⁰² BLAŽEK, Petr: *Ryszard Siwiec 1909–1968*, Varšava 2010, s. 28.

¹⁰³ „Niech prawda znaczy tylko prawdę ...“: *Słowa wciąż aktualne*. Życie Podkarpackie, 2017, (38), 3.

nebyla ale uvedena pravá příčina jeho úmrtí. Bylo na něm pouze napsáno: Zemřel „po krátké a těžké nemoci, zaopatřen svátostmi“. ¹⁰⁴

3.2.1 Sebeupálení jako radikální forma politického protestu ¹⁰⁵

Sebeupálení jako jeden z typů dobrovolné smrti má v lidské historii tisíciletou tradici, přičemž se většinou jednalo o projev krajní askeze. Příklady můžeme najít u buddhistických mnichů v Číně už v 5. století n. l. nebo v ruském prostředí mezi starověci. ¹⁰⁶

Politicky motivované sebeupálení (*self-immolation*) proslavil až případ představitele mahajánského buddhismu Thich Quang Duca, který započal v globálním měřítku řadu obdobných protestů, jež se činem šestašedesátiletého mnicha inspirovaly.

Thich Quang Duc se upálil 11. června 1963 uprostřed ulice Saigonu na protest proti tehdejšímu jihovietnamskému režimu a proti potlačování náboženských svobod. Po jeho vzoru se následně upálili další mniši, mezi nimi i dvacetiletá mniška. ¹⁰⁷ Podle buddhistického výkladu sebevraždy mnichů prezentovaly altruistickou obět', ¹⁰⁸ skrze niž se protestující mniši snažili pohnout srdcem nepřitele a donutit ho k dodržování náboženské tolerance.

Obecně je možné politicky motivované sebeupálení popsat jako radikální nebo extrémní formu protestu jedince, který se úmyslně zapálí ve jménu kolektivní věci. Zpravidla se objevují v zemích, jejichž politické režimy procházejí systémovou krizí, jež zmobilizuje valnou část společnosti. Oproti sebevražednému útoku se liší svým cílem, kdy se nepokouší způsobit někomu fyzickou újmu nebo materiální škodu. Mezi nejznámější podobné extrémní formy patří například v tomto kontextu dlouhodobá hladovka. Francouzský badatel Martin Monestier považuje tyto protesty za racionální, jelikož „jejich účelem je totiž vzbudit vlnu veřejného rozhořčení, vystavit protivníka veřejnému pohoršení, učinit ho spoluodpovědného za životy protestujících a donutit ho k přijetí vznesených požadavků“. ¹⁰⁹

Sebeupálení se ve společnosti setkává i s negativními reakcemi, které často pramení z náboženského nebo kulturního vnímání sebevraždy. Velmi často se napodobitelé této

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Název odkazuje na článek BLAŽEK, Petr: *Sebeupálení jako forma radikálního politického protestu ve světě*, in: SVOBODA, Libor (ed.): *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi*, s. 339–352.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 340.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 339.

¹⁰⁸ V roce 1897 sociolog Émile Durkheim vymezil čtyři základní typy sebevraždy: egoistickou, altruistickou, anomickou a fatalickou. V případě altruistické uváděl příklady konané v důsledku tradice: například sebeupálení žen se svým manželem apod. Podle Durkheima je altruistická sebevražda běžná pro archaické společnosti.

¹⁰⁹ MONESTIER, Martin: *Dějiny sebevražd. Dějiny, techniky a zvláštnosti dobrovolné smrti*, Praha 2003, s. 32.

radikální formy politického protestu potýkají s psychickými či jinými osobními problémy. Souběžně s poukazem na například pochybné psychické zdraví se odvolávají tajné služby autoritativních režimů, které se touto cestou snaží politické oponenty zdiskreditovat. Metody bývají často stejné; dodnes se používají pro oběti politicky motivovaného sebeupálení označení jako: „epileptičtí bláznové“, „psychicky nemocní“, bývalí „zloději a pleníelé“, „opilci“, „násilníci“, jejichž „postižení“ a „uzavřené chování“ údajně způsobily, že propadli zoufalství, kvůli němuž se upálili.¹¹⁰

Typické pro aktéry sebeupálení bývají rovněž písemná poselství v podobě letáků pro širokou veřejnost nebo dopisů adresovaným politickým představitelům. Proto se protesty v drtivé většině případů odehrávají na symbolických místech, rušných náměstí apod. Z toho vyplývá pochopitelný fakt, že až na malé výjimky se konají ve městech. Tento aspekt má opodstatnění a tím je zájem o medializaci daného činu. Dokazují to buddhističtí mniši, kteří si už v šedesátých letech na předem naplánované místo pozvali západní novináře, jejichž snímky a záběry z kamer následně jejich akt proslavily.

Nejslavnější fotografií ze série buddhistických sebeupálení se stala postava hořícího Thich Quang Duca, za niž přítomný americký fotograf a novinář Malcolm Browne dostal Pulitzerovu cenu.¹¹¹ Díky tehdejšímu stále se zrychlujícímu vývoji moderních informačních technologií se tak o jeho činu dozvěděli lidé po celém světě. Jak uvádí ve své publikaci Martin Monestier, v rámci evropského kontinentu se vlivem těchto fotografií po roce 1963 počet sebevražd sebeupálením mnohonásobně navýšil. Zatímco do té doby bylo zaznamenáno během deseti let jen pět takových sebevražd, od roku 1963 za stejné období stoupl počet obětí na 117, z čehož 91 z nich bylo jen ve Francii.¹¹²

Politicky motivovaná sebeupálení se obecně nejčastěji vyskytovala v asijských státech, kde především v zemích s hinduistickou a buddhistickou tradicí byl tento druh dobrovolné smrti zdůrazněn rolí obětí. Nejvíce kauz bylo zaregistrováno v Indii a v (Jižním) Vietnamu. Za posledních minimálně deset let stoupl výrazně počet *self-immolation* také v Číně, kde se tibetští mniši rozhodli tímto způsobem protestovat proti okupaci své země. Podle studie Michaela

¹¹⁰ WEISE, (křestní jméno neuvedeno): *Živé pochodně Tibetu – hanba světa: sebeupalování v Tibetu*, Praha 2014, s. 32–33.

¹¹¹ Sebeupálení. In: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwiec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/samospalenie-cz.html>.

¹¹² MONESTIER, Martin: *Dějiny sebevražd. Dějiny, techniky a zvláštnosti dobrovolné smrti*, Praha 2003, s. 33.

Biggs se celkové číslo politicky motivovaných sebeupálení od roku 1963–2002 na světě pohybovalo v rozmezí 800–3000 případů.¹¹³

Od poloviny šedesátých let byly politicky motivované sebevraždy buddhistických mnichů vykreslovány komunistickou propagandou jako projev odporu proti účasti americké armády ve vietnamské válce. Tato smyšlená informace byla navíc podpořena ohromnou medializací tří sebeupálení v USA, jejichž aktéři poukázali na inspiraci vietnamskými protesty. Všechny americké oběti se upálily v roce 1965: jako první šlo o dvaosmdesátiletou mírovou aktivistku Alici Herzovou z Detroitu. Další se jmenoval Norman Morrison z Baltimoru, jenž se zapálil u budovy Pentagonu. Poslední se upálil třiadvacetiletý katolík Roger Allan Laporte, který sebevraždu spáchal v areálu OSN v New Yorku.¹¹⁴

Paralelně se na asijském kontinentu rozběhly nové vlny *self-immolation*, kde jen v Jižním Vietnamu v roce 1966 bylo zaznamenáno třináct dohromady upálených buddhistických mnichů, v roce 1967 spáchalo sebeupálení najednou deset mnichů, kteří si stanovili dané pořadí, s prohlášením, že se začnou upalovat, pokud se jim nedostane od místního autoritativního režimu splnění jejich požadavků. Následovala sebeupálení na Srí Lance, v Jižní Koreji nebo v Indii, která rovněž odkazovala na buddhistické mnichy. Ve Vietnamu se tento typ protestu obnovil znovu v sedmdesátých letech po sjednocení země pod komunistickou nadvládou.¹¹⁵

Popularitu vietnamských *self-immolation* dokazují i tři ojedinělé případy, které se v sedmdesátých a osmdesátých letech odehrály na několika různých místech na světě. Spojoval je rovněž stejný motiv – vystoupení proti vojenským diktaturám v zemích, odkud aktéři protestů pocházeli.¹¹⁶

Jen v roce 1970 ve stejný den, 19. září, proběhly dvě kauzy: Baskický aktivista, který se v San Sebastianu v plamenech vrhl na španělského diktátora Franciska Franka. A řecký student, který se v centru Janova upálil proti vojenské diktatuře v Řecku. Poslední z nich pocházel z Chile a byl to dvaapadesátiletý komunista, jenž rovněž protestoval v roce 1983 ve městě Concepción proti vojenské diktatuře.

¹¹³ Srov. BIGGS, Michael: *Dying without Killing*, Oxford 2005, s. 182–183.

¹¹⁴ BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Praha 2019, s. 25–26.

¹¹⁵ Srov. Tamtéž, s. 27.

¹¹⁶ Více k těmto kauzám tamtéž, s. 27–28.

3.2.2 Živé pochodně Východního bloku

V druhé polovině šedesátých let byl fenomén politicky motivovaného sebeupálení poprvé doložen i v sovětském bloku. Postupně stejný typ sebevraždy zvolily desítky občanů z různých socialistických zemí. Většina tzv. „živých pochodní“ vystoupila svým sebeupálením proti komunistickému režimu s cílem „probudit“ a aktivizovat společnost. Část z těchto *self-immolation* veřejně doznala, že protestuje proti okupaci Československa. Jelikož v celém bloku působila informační blokáda, nejsou žádné důkazy o tom, že by aktéři sebeupálení věděli jeden o druhém. Přesto se u jednotlivých obětí našly záznamy o buddhistických protestech, které komunistická propaganda využívala proti americké armádě ve válce ve Vietnamu. Značná část živých pochodní minimálně zprávu o buddhistických mniších zaslechla nebo na ně například poukazovala v rozhovorech s přáteli nebo ve svých osobních denících. Je zřejmé, že byla převzata především forma protestu, průběh a očekávání společnosti se lišily. Od roku 1969 se jako výjimka dostalo do širokého povědomí sebeupálení Jana Palacha, k jehož odkazu se následně veřejně hlásily v sedmdesátých a osmdesátých letech živé pochodně napříč celým Východním blokem.

Dosud velmi neznámou postavou byla první živá pochodeň sovětského bloku Mykola Djadyk, řidič sanitky, narozený roku 1940 v doněcké oblasti. Ten se 7. dubna 1966 večer polil na náměstí Felixe Edmundoviče Dzeržinského v Moskvě před hlavním sídlem KGB benzinem a zapálil. Jeho protest vidělo okolo 200 až 300 lidí. Djadyk na následky popálenin zemřel o tři dny později v jedné z moskevských nemocnic. O jeho tragickém úmrtí, byť anonymně, informoval krátce nato ruský exilový časopis *Posev*. Ačkoliv nebyla zatím potvrzena přímá politická motivace jeho činu, spekuluje se, že vliv na jeho upálení mohlo mít konání XXIII. sjezdu KSSS (29. března – 8. dubna 1966), anebo moskevský proces s dvěma spisovateli, členy disidentského hnutí, který proběhl v únoru roku 1966.¹¹⁷ KGB, avšak v dokumentaci jako možné příčiny uvedla dlouhodobé problémy v zaměstnání, a informaci, že se před svou smrtí léčil na psychiatrii.

Vedle Mikoly Djadyka spáchal sebeupálení rovněž v Moskvě devětapadesátiletý horník z luhaňské oblasti Josyf Kucjaba. Svůj pokus z 18. února 1968 na Rudém náměstí přežil a byl posléze zatčen. Konkrétní okolnosti jeho činu a informace o jeho pozdějším osudu nebyly zatím nikde zveřejněny. Podle KGB seděl sedm let ve Lvově za „protisovětskou agitaci“ a byl dlouholetým kritikem stranických orgánů.¹¹⁸

¹¹⁷ BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, s. 59–62.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 61.

V pořadí třetí ukrajinská živá pochodeň dokonala svůj protest 5. listopadu 1968 na kyjevském hlavním bulváru Chreščatyk. Tehdy se tam okolo půl páté odpolední polil benzínem a zapálil jednačtyřicetiletý Vasyl Makuch. Zemřel druhý den v nemocnici.¹¹⁹

Makuch pocházel z vlastenecké rodiny. V roce 1944 vstoupil do řad Ukrajinské povstalecké armády. V únoru 1946 byl postřelen hlídkou NKVD na polsko-sovětské hranici. V únoru téhož roku byl zatčen a v červenci vojenským tribunálem ve Lvově odsouzen za dezerci z Rudé armády, nelegální přechody hranic a účast v protisovětském odboji k deseti letům nucených prací, které strávil ve velké míře v sibiřských táborech. V roce 1955 byl propuštěn a deportován do vyhnanství. Z něho se roku 1956 vrátil s budoucí manželkou Lidijou, která dostala deset let vězení a pět let vyhnanství za účast na propagandistických koncertech během německé okupace.¹²⁰ Společně se jim v šedesátých letech narodily dvě děti: dcera Olha a syn Volodymyr. Vasyl Makuch nesměl po návratu žít na západní Ukrajině, rodina se proto usadila v Dněpropetrovsku. Makuch se živil jako opravář domácích spotřebičů, složil díky večernímu studiu zkoušky na desetiletce a byl přijat na vysokou školu. Brzy ho ale vyloučili, protože zatajil při přijímacím pohovoru své předchozí věznění. Později už povolení ke studiu nedostal. Jeho manželka pracovala jako kuchařka. Vasyl Makuch často jezdil do Lvova i Kyjeva, kde se stýkal s podobně smýšlejícími lidmi a dopisoval si také se svými vězněnými přáteli. V Dněpropetrovsku se scházel pravidelně s lidmi, s nimiž probíral možnosti boje za nezávislou Ukrajinu v nových podmínkách „rozvinutého socialismu.“¹²¹ Jelikož se svými názory nikde netajil, byl on i celá jeho rodina sledována tajnou policií.

Silným podnětem pro upálení se bylo roku 1968 vydání románu *Sobor* (Chrám) Olese Hončara v lednovém čísle časopisu *Vitčyzna* (Vlast). Jeho autor byl později v rámci tiskové kampaně silně obviňován z nacionalismu. Makucha se to velmi dotklo, stejně bolestně vnímal okupaci ČSSR v srpnu 1968. V té době se podle slov jeho manželky pro sebeupálení rozhodl.¹²²

Před samotným činem napsal několik dopisů rodičům, manželce a přátelům, které končily sloganem „Sláva Ukrajině!“ Poslední dopis adresoval prvnímu tajemníkovi Ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny Petru Šelestovi, v němž protestoval proti rusifikaci a

¹¹⁹ JEZERSKA, Iryna: *Smoloskypy svobody: Samospalennja jak forma protestu*. Istorična pravda [online]. 2019, 23. března 2013 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/22/117970/>

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ BLAŽEK, Petr – KINDLEROVÁ, Rita: *Živá pochodeň na Ukrajině. Sebeupálení Vasyla Omeljanovyče Makucha v Kyjevě 5. listopadu 1968*. in: Paměť a dějiny, roč. 10, č. 1 (2016), s.74

¹²² JEZERSKA, Iryna: *Smoloskypy svobody: Samospalennja jak forma protestu*. Istorična pravda [online]. 2019, 23. března 2013 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/22/117970/>

požadoval nezávislost své země. To samé křičel v heslech na Chreščatyku, kde měl mimo jiné zvolat „Pryč s okupanty Československa“.¹²³

Jeho rodina byla po jeho smrti tvrdě vyslýchána a následně perzekuována. Ukrajinská média zprávu o Makuchově sebeupálení nezveřejnila, ale do zahraničního vysílání se díky ukrajinskému disentu dostala již 5. listopadu večer. Jeho oběť na Ukrajině nebyla tak úplně zapomenuta. Jevhen Ponjuk napsal anonymní článek *Na památku hrdiny*, který se šířil v samizdatu po celé Ukrajině. V roce 1969 vznikla na jeho počest báseň z pera politického vězně Svjatoslava Karavanského.¹²⁴

V současné době je povědomí o ukrajinské oběti v jeho rodné zemi velmi malé. V roce 2006 byla podána žádost Dněpropetrovskou krajskou organizací Celoukrajinské asociace politických vězňů a perzekvovaných, aby Makuchovi byl udělen titul Hrdina Ukrajiny in memoriam. Tehdejší prezident Viktor Juščenko na výzvu ale nereagoval. Od roku 2017 připomíná jeho postavu pamětní deska v Kyjevě a v Karivu, kde se Makuch narodil.¹²⁵ V České republice byl po Vasylu Makuchovi 5. listopadu 2018, na padesáté výročí jeho protestu, pojmenován v Praze most přes Botič.¹²⁶

Nejslavnější živou pochodní sovětského bloku se stal rozhodně případ Jana Palacha, jenž se upálil 16. ledna 1969 na Václavském náměstí před budovou Národního Muzea. Jednadvacetiletý student pražské Filozofické fakulty, původem ze Všetat, se o politické záležitosti své země zajímal již dlouho před svým činem. Již na jaře 1968 se ještě jako student VŠE zapojil do řady diskusních debat a mítinků. Hodně na něj zapůsobily i návštěvy SSSR a Francie, kde se účastnil letní a podzimní brigády. Velký zlom pro něj nastal 21. srpna 1968. Palach ten den dokonce odjel do Prahy, kde podle tvrzení svého bratra chtěl s pistolí bojovat proti okupantům. Po návratu domů s dalšími mladými kluky kreslil po Všetatech nápisy odsuzující invazi. Druhým důležitým přelomem pro Palacha byla tzv. okupační stávka, vyhlášená vysokoškoláky 18.–20. listopadu 1968, jíž se Palach osobně zúčastnil. Ačkoliv měla velký ohlas ve společnosti, naděje studentů, že stranické vedení splní jejich požadavky respektování lidských práv, svobody slova a například stanovení závazného termínu pro odchod cizích vojsk z československého území, se nenaplnily. Mezi československými studenty

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, s. 98.

¹²⁵ 26 січня на Хреščатку відкрили меморіальну дошку Василю Макуху. Український інститут національної пам'яті [online]. Oficijný web-sajt UINP, 2020 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://old.uinp.gov.ua/news/26-sichnya-na-khreshchatiku-vidkrili-memorialnu-doshku-vasilyu-makuchu>

¹²⁶ Otevření lávky Makucha v Praze. Velvyslanectví Ukrajiny v České republice [online]. 5. listopadu 2011 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://czechia.mfa.gov.ua/cs/news/68286-u-prazi-vidkrili-mist-vasilya-makuha>

zavládla beznaděj, většina se stáhla do soukromí, část se přizpůsobila a někteří se radikalizovali.¹²⁷

Jan Palach napsal před svým protestem čtyři dopisy, v nichž se označil jako Pochodeň č. 1 a žádal splnění konkrétních požadavků, jako bylo zrušení cenzury nebo zastavení rozšiřování periodik okupantů. V případě jejich nesplnění hrozil tím, že se upálí další studenti. Po Palachově smrti se v jeho rodném domě ve Všetatech našly články o buddhistických mniších. Jan Palach uvažoval stejně jako mniši v Jižním Vietnamu.¹²⁸ Neupálil se pouze proti obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy, ale svým činem se snažil vyvést z letargie společnost a vyburcovat ji, aby vystoupila na podporu jeho požadavků.

Jeho tragický čin, po němž o tři dny později zemřel v nemocnici, skutečně vyvolal velké ohlasy mezi lidmi, kteří byli šokováni sebevraždou mladého studenta. O jeho úmrtí informovala domácí i zahraniční média. Studenti na jeho protest odpověděli 18. ledna 1969 pod rampou Národního muzea protestní hladovkou. Dne 20. ledna zorganizoval Svaz vysokoškolského studentstva Čech a Moravy pietní průvod, jehož se účastnily desítky tisíc lidí. Podobné trýzny proběhly na mnoha místech po celém Československu.¹²⁹

Vlivem Palachova úmrtí se razantně zvýšil počet sebevražd upálením na československém území. Jen mezi lednem-dubnem 1969 bylo zaznamenáno na 28 případů sebeupálení, z nichž 24 byli muži a čtyři z toho ženy. Valná většina z nich nebyla starší 30 let. Ale pouze u dvou z nich byla doložena politická motivace.¹³⁰ Jednalo se o činy Jana Zajíce a Evžena Plocka.

Jan Zajíc se polil hořlavinou a zapálil 25. února 1969 v jednom domě na pražském Václavském náměstí. Student železniční průmyslovky ze Šumperka ale nestihl vyběhnout na ulici a krátce po svém protestu zahynul. Sám se označil v zanechaném prohlášení jako Pochodeň č. 2. Jeho pohřbu 2. března na pražském Vítkově se účastnilo okolo osmi tisíc lidí.¹³¹

Dne 4. dubna 1969 se v domovním průjezdu na jihlavském náměstí Míru polil ředidlem a zapálil devětatřicetiletý stranický funkcionář Evžen Plocek. Okolnosti jeho sebeupálení nejsou dodnes zcela jasné. Při svém protestu vykřikoval věty typu: „Jsem pro lidskou tvář,

¹²⁷ LEDERER, Jiří: *Jan Palach: zpráva o životě, činu a smrti českého studenta*. Praha 2014, s. 39–44.

¹²⁸ BLAŽEK, Petr a kol: *Jan Palach '69*. Vyd. 1. Praha 2009, s. 55.

¹²⁹ Tamtéž, s. 81.

¹³⁰ BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989, Ústav pro studium totalitních režimů*, Praha 2019, s. 44–49.

¹³¹ JADRNÝ, Petr: *Zajíc, Hlavatý, Rips nebo Siwiec.: Jan Palach nebyl jedinou „živou pochodní“*. IROzhlas [online]. Český rozhlas, 2020, 17.1. 2019 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jan-palach-zive-pochodne-jan-zajic-upaleni_1901170702_pj.

nesnesu necit – Evžen.“ Pět dní po svém činu skonal v jihlavské nemocnici. Na rozdíl od předchozích dvou živých pochodní se o Pločkově protestu skoro vůbec v médiích nepsalo.¹³²

Mezi další československé oběti, u nichž není jisté, zda sebevraždu sebeupálením spáchali na základě politické motivace, patřili Josef Hlavatý, Jan Běreš a Michal Levčík.

V případě Josefa Hlavatého sehrál významnou roli také alkohol. Bylo zjištěno, že 20. ledna 1969, kdy se s lahví petroleje a se zápalkami vydal k dnešnímu náměstí T. G. Masaryka v Plzni, měl několik promile v krvi. Dne 25. ledna pětadvacetiletý dělník v nemocnici zemřel. Jeho čin se dostal i do televize, jelikož na jeho příkladu prezident Ludvík Svoboda vyzval občany, aby se po vzoru Jana Palacha neupalovali. Sám Hlavatý se přímo k Palachovi nepřihlásil, i když jeho příbuzní vypověděli, že o sebeupálení studenta Filozofické fakulty věděl. Ačkoliv se před aktem vyjádřil, že protestuje proti okupaci a Rusům, které nemá rád, byl po své smrti vykreslen jako alkoholik, jenž údajně nezvládl osobní život.¹³³

Jediná oběť z Československa, jež svůj pokus o sebeupálení přežila, pocházela z Chebu. Tam se 26. ledna polil benzinovým čističem a zapálil šestnáctiletý učeň Jan Běreš. Naštěstí byl brzy uhašen kolemjdoucími. Utrpěl popáleniny na 30-40 procentech těla. Mladík při pozdějším výslechu uvedl, že se inspiroval sebeupálením Jana Palacha. Dne 25. ledna se rovněž účastnil jeho pohřbu. Přesto jeho čin zapadl, jedním z důvodů byl už jednou nevydařený pokus o sebevraždu a mladíkovy problémy se zákonem.¹³⁴

Michal Levčík se upálil 11. dubna 1969 na košickém náměstí před pomníkem neznámého vojína. V ten samý den po protestu zahynul. Osmnáctiletý voják rovněž neodkázal na oběť Jana Palacha. Zanechal po sobě jen dopis, kde napsal, že protestuje proti válečným konfliktům ve světě. Po jeho smrti vyšlo jen strohé oznámení o sebeupálení. Více se o něm dozvěděla slovenská společnost až po roce 1989.¹³⁵

Poslední z řady československých pochodní se jmenoval Bohumil Peroutka. Zapálil se 28. října 1969 na nádvoří vsetínského zámku. V dopise na rozloučenou uvedl jako důvod neudržitelnou osobní situaci a politicky motivované čistky v zaměstnání.¹³⁶ Tento případ se

¹³² EICHLER, Patrik: *Následovníci Jana Palacha. Evžen Plocek*, In: BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAREŠ, Jakub a kol: *Jan Palach '69*. Praha 2009, s. 108–114.

¹³³ JADRNÝ, Petr: *Zajíc, Hlavatý, Rips nebo Siwec.: Jan Palach nebyl jedinou ‚živou pochodní‘*. IROZHLAS [online]. Český rozhlas, 2020, 17.1. 2019 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jan-palach-zive-pochodne-jan-zajic-upaleni_1901170702_pj

¹³⁴ *Před 49 lety se na náměstí pokusil upálit chebský „Palach“*. Zprávy z Chebu [online]. [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://zpravyzchebu.cz/pred-49-lety-se-na-namesti-pokusil-upalit-chebsky-palach/>

¹³⁵ BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, s. 303–310.

¹³⁶ HERTL, David: *Bohumil Peroutka, tichá oběť hlučné doby.: Sebeupálením v říjnu 1969 neburcoval, ale nesouhlasil*. Plus Rozhlas [online]. Český rozhlas, 2020, 24.10. 2019 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z:

podobá sebeupálení Evžena Plocka. Plocek i Peroutka zastávali v minulosti vedoucí funkci a byli rovněž zastánci Pražského jara. Ale ani Peroutka se nepřihlásil jako další Pochodeň a v dopise se od Palachova odkazu jasně distancoval.

Ohlas protestu Jana Palacha se rychle projevil i v jiných socialistických státech. Již čtyři dny po jeho činu se v Budapešti před budovou Národního muzea upálil šestnáctiletý učeň Sándor Bauer. Podle výpovědí jeho kamarádů již od podzimu 1968 s nimi často debatoval Bauer na téma mezinárodní situace, věděl také o okupaci Československa. Poté, co byl uhašen náhodnými svědky, zmínil se „o českém bratru, který udělal to samé“. Dne 23. ledna zemřel Bauer v nemocnici. V oficiálním tisku ho vykreslili jako nervově nemocného člověka a do roku 1989 se o Sándoru Bauerovi v maďarské společnosti prakticky nehovořilo. V současnosti je umístěna na místě sebeupálení pamětní deska a byla po něm pojmenována jedna z budapešťských ulic.¹³⁷

Na začátku února se jako předposlední známá ukrajinská živá pochodeň upálil čtyřiačtyřicetiletý učitel Mykola Bereslavskij. Pro svou plánovanou sebevraždu si vybral vstupní aulu Národní univerzity Tarase Ševčenka v Kyjevě. Než se zapálil, začal rozhazovat letáky, vykřikoval hesla „Ať žije samostatná Ukrajina!“ a „Konec diskriminace ukrajinského národa!“ K sebeupálení, avšak nedošlo, protože se na něj vrhlo několik lidí, kteří si ho všimli a pohotově zareagovali. Bereslavskij byl zatčen a odsouzen za protisovětskou agitaci a propagandu, která údajně vycházela z jeho osobních dopisů, ke dvěma a půl roku odnětí svobody. Ty si odpykal v pracovním táboře v Mordovinsku. Jeho pokus o sebeupálení zaregistrovala rovněž opozice v SSSR. Podle všeho Mykola Bereslavskij věděl jak o Janu Palachovi, tak sebevraždě svého krajana Vasyly Makucha. Na rozdíl od něho se dožil pádu Sovětského svazu a v roce 2005 byl prezidentem Viktorem Juščenkem vyznamenán Řádem za zásluhy 3. stupně.¹³⁸

Jeden z mála mužů, kteří sebeupálení přežili, byl dvacetiletý student matematiky Ilja Aronovič Rips. Osobně se zajímal o okupaci Československa, o níž se dozvěděl ze zahraničního rozhlasu. Sám v létě 1968 v rámci vojenského cvičení sloužil u útvaru, který byl do ČSSR poslán. Dne 13. dubna 1969 se pokusil zapálit na Náměstí svobody v Rize, ale byl kolemjdoucími zastaven. U sebe měl připravený transparent v ruštině „Protestuji proti okupaci

<https://plus.rozhlas.cz/bohumil-peroutka-ticha-obet-hlucne-doby-sebeupalenim-v-rijnu-1969-neburcoval-ale-8095216>

¹³⁷ KAMIŇSKI, Łukasz: *První živá pochodeň ve východním bloku. Ryszard Siwiec (1909–1968)*, in: BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAREŠ, Jakub a kol: *Jan Palach '69*. Praha 2009, s. 115–127.

¹³⁸ BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, s. 241–243.

Československa“. Rips byl následně odveden k výslechu KGB a poté byl poslán do psychiatrické léčebny. V současnosti žije v Izraeli, kam se mu povedlo roku 1972 vystěhovat.¹³⁹

Rumunská živá pochodeň, Márton Moyses, se řadí mezi dvě oběti ve své zemi, které se rozhodly pro radikální formu protestu. V roce 1956 se chtěl dostat s přáteli přes hranici do Maďarska, za což byl vystaven řadě represí. Moyses, bývalý politický vězeň, se zapálil na protest proti komunistické diktatuře před budovou Okresního výboru Komunistické strany Rumunska v Brašově. Popáleninám, které utrpěl 13. února 1970, podlehl až o tři měsíce později.¹⁴⁰

V Litvě 15. května 1972 podlehl popáleninám na devadesáti procentech těla devatenáctiletý dělník Romas Kalanta. Kalanta se den předtím polil benzínem a zapálil naproti hlavní budově sovětské vlády v Kaunasu. Patrně slyšel o kauze Jana Palacha, který byl známý mezi Litevci ze zahraničního vysílání. Při svém protestu křičel „Svobodu pro Litvu!“ V zápisníku, jež našla tajná policie nedaleko něho, napsal: „Z mojí smrti obviňujte pouze komunistický režim.“ Kvůli pohřbu, který musel být na nátlak úřadů posunut o dvě hodiny dříve, protestovalo dva dny od 18. května v Kaunasu na tři tisíc osob. Podle závěrečné zprávy vilniuské KGB se po jeho vzoru v následujících měsících mělo upálit ještě dalších třináct osob, u nichž ale nebyla prokázána politická motivace. Za komunistického režimu byl Romas Kalanta prohlášen za chorého, rehabilitován byl až po roce 1989. Romas Kalanta získal roku 2000 posmrtné státní vyznamenání a na místě jeho sebeupálení od r. 2002 stojí velký pomník.¹⁴¹

Velice málo je prozkoumaná sebevražda Józefa Dolaka, jenž se upálil 30. srpna 1972 na vratislavském náměstí. Údajně při tom vykřikoval: „Pryč s komunismem a se stranou, konec s Moskvou, chci svobodu!“ Státní bezpečnost pak nechala o něm vypustit zprávu, že trpěl „nervovou poruchou“ a ovládla ho „sebevražedná mánie“.¹⁴²

V sérii politicky motivovaných sebeupálení nechybí ani dva dokonané protesty z NDR. V obou kauzách se jednalo o duchovní. Jako první spáchal sebevraždu 18. srpna 1976 pastor Oskar Brüsewitz z malého saského městečka Zeitz. Pastor pravděpodobně připravoval svůj čin dopředu a zjevně se přímo inspiroval Janem Palachem. Předtím než vzplál, umístil na střechu

¹³⁹ HRADILEK, Adam: *Myslet na celý svět. Rozhovor s Elijahu Ripse*, in: Paměť a dějiny, roč. 3, č. 1 (2009), s. 40–45, dostupné na stránce <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0901/040-045.pdf> (ověřeno 4.5. 2020).

¹⁴⁰ BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, s. 351–354.

¹⁴¹ KAMINSKI, Łukasz: *První živá pochodeň ve východním bloku. Ryszard Siwiec (1909–1968)*, In: BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAREŠ, Jakub a kol: *Jan Palach '69*. Praha 2009, s. 115–127.

¹⁴² Tamtéž, s. 125.

svého vozu transparent: „Radiogram všem... církev v NDR žaluje komunismus za jeho utlačování dětí a mladistvých ve školách.“ Skonal 22. srpna. Na jeho pohřeb se vydalo na 400 osob ze všech koutů NDR, včetně mnoha duchovních a západních novinářů. I přes snahu Státní bezpečnosti tomu zabránit, odvysílala zprávu o jeho úmrtí západoněmecká média. O dva roky později našel Brüsewitz následníka. Dne 17. září 1978 před oltářem kostela ve Falkensteinu se zapálil přímo před očima věřících pastor Rolf Günter. Před svým upálením rozvinul plakát s nápisem „Konečně se probud'te!“ a pustil magnetofon s nahranými biblickými citáty.¹⁴³ Oba činy se stranické vedení NDR snažilo vykreslit jako činy šílenců, jež nebyly politicky motivovány.

V roce 1978 vystoupil svým sebeupálením proti rusifikaci Ukrajiny Oleksa Hirnyk. Zapálil se poblíž mohyly Tarasa Ševčenka v Karnivu na šedesáté výročí Ukrajinské národní republiky 21. ledna 1978. Bývalý politický vězeň, jenž si prošel několika sibiřskými lágry, byl v roce 1978 už v důchodu. Osudný den odpoledne se polil benzinem a bodl se nožem do hrudi. Blízko u sebe zanechal dopis, v němž kromě jiného napsal: „Protest proti rusifikaci ukrajinského lidu!“ – „Ať žije nezávislý ukrajinský stát!“ – „Sovětský, ale ne ruský!“¹⁴⁴

Díky příbuzným jeho manželky se o jeho sebevraždě dostala zpráva do Rádia Svobodná Evropa, odkud byla šířena zpátky na Ukrajinu. Hirnyk nápodobně jako Bereslavskij byl posmrtně vyznamenán prezidentem Viktorem Juščenkem titulem Hrdina Ukrajiny a Řádem státu. Juščenko také daroval stipendium sochaři Adrianu Balohovi na vytvoření pomníku na Tarasově Hoře. Byl zhotoven v roce 2009. Dodnes Hirnyka připomínají například pamětní desky v jeho rodném domě a na budově gymnázia, kde studoval.¹⁴⁵

Dne 23. června téhož roku se před vlastním domem zapálil sedmačtyřicetiletý dělník Musa Mamut. Patřil k menšině Krymských Tatarů, jež byla roku 1944 deportována do Uzbekistánu. Krymští Tataři se z vyhnanství do vlasti mohli teoreticky vracet už roku 1967, ale čekaly je zpravidla velké potíže s úřady. Musa Mamut se vrátil roku 1975 a usadil se poblíž Simferopolu. Jelikož neměl povolení k pobytu, byl on i jeho manželka zatčeni a uvězněni za nesplnění ohlašovací povinnosti na dva roky. Mamut byl propuštěn nepodmíněně, vrátil se s devítiměsíčním předstihem k rodině už roku 1977. Znovu však nedostal právo k pobytu a úřady ho vyzvaly, aby opustil Krym. Mamut se obracel na vládní úřady a vedení komunistické strany. Přesto na něj od června 1978 bylo uvaleno znovu trestní stíhání. Pravděpodobně o svém

¹⁴³ Tamtéž, s. 126.

¹⁴⁴ JEZERSKA, Iryna: *Smoloskypy svobody: Samospalennja jak forma protestu*. Istorična pravda [online]. 2019, 23. března 2013 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/22/117970/>.

¹⁴⁵ Tamtéž.

činu uvažoval dopředu. Zapálil se v době, kdy k jeho domu dorazila policie. Zemřel po pěti dnech v nemocnici. Musa Mamut při svém upálení prohlásil, že protestuje proti deportacím Krymských Tatarů. Úřady se snažily jeho čin utajit, proti tomu se ale mezi Krymskými Tatary zvedla vlna solidarity. Na jejich podporu zaslal dopis Brežněvovi také ruský disident Andrej Dimitrijevič Sacharov.¹⁴⁶

Na krakovském Hlavním náměstí 21. března 1980 se upálil šestasedmdesátiletý důchodce Walenty Badylak, jenž se zapsal do historie jako nejstarší živá pochodeň Východního bloku. Na sobě držel ceduli: „Kvůli Katyni, demoralizaci mládeže a zničení řemesel!“ Poprvé o něm vyšel článek v březnu 1980, v němž byl popsán jako duševně nemocný důchodce.¹⁴⁷ Paradoxně se tato pomluva rozšířila prostřednictvím opozičního hnutí. Dnes je jeho případ mimo krakovský region v porovnání třeba s Ryszardem Siwciem sotva známý.

Polská lidová republika má na kontě ještě jednu „oběť“ politicky motivovaného sebeupálení. Zdzisław Koziol, pětasedesátiletý penzista, se zapálil v březnu roku 1981 v centru města Jasła na jihovýchodě Polska. Upálil se přesně v době „karnevalu Solidarity“ na podporu komunistické vlády. Oproti předchozím živým pochodnám přežil a dostal navíc za svůj čin v nemocnici květiny od předsedy vlády, generála Jaruzelského.¹⁴⁸

Úplně posledními živými pochodněmi, které spáchaly svůj protest ještě v rámci sovětského bloku, byli dva muži z Rumunska a Litvy.¹⁴⁹ Oba se symbolicky upálili ve stejné datum 2. března 1989. Oba byli malíři. Livius Babes se zapálil na lyžařském svahu v Brašově na protest proti komunistickému režimu. Obdobně jako jeho předchůdce Moyses byl rehabilitován až po roce 1989. Vytautas Vyčilius se upálil před Leninovou sochou u Hudebního divadla v Klajpedě. Svůj protest namířil proti sovětské okupaci Litvy. Zemřel druhý den ve věku osmatřiceti let. Na místě Leninova pomníku stojí dnes památník připomínající Vyčiliusovo tragické úmrtí.

¹⁴⁶ KAMIŃSKI, Łuskaz: *První živá pochodeň ve východním bloku. Ryszard Siwiec (1909–1968)*, in: BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAREŠ, Jakub a kol: *Jan Palach '69*. Praha 2009, s. 115–127.

¹⁴⁷ PANEK, Dominika: *37 lat temu Walenty Badylak dokonał aktu samospalenia na Rynku Głównym*. Radio Kraków [online]. Radio Kraków, 2020, 21.3. 2017 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://www.radiokrakow.pl/wiadomosci/krakow/37-lat-temu-walenty-badylak-dokonal-aktu-samospalenia-na-ryнку-glownym/>.

¹⁴⁸ Více k životu a okolnostem upálení Zdzisława Koziola v článku JAKUBOWSKI, Szymon: *Podpalil się w obronie... władzy komunistycznej*, Podkarpacka Historija [online]. 2012, 6. 7. 2018 [cit. 2020-04-28]. Dostupné z: <https://www.podkarpackahistoria.pl/wiadomosci/74.podpalil-sie-w-obronie-wladzy-komunistycznej>.

¹⁴⁹ K oběma mužům více BLAŽEK, Petr. *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, s. 415–419, 427–429.

3.3 Svědkové Siwiecova činu

Hořící tělo polského účetního nevyvolalo mezi účastníky dožínek zvlášť výraznou okamžitou odezvu, jak by se u daného šokujícího činu dalo očekávat. Svou zásluhu na tom měli příslušníci tajné i uniformované policie, kteří byli na Stadionu Desetiletí přítomni. Krátce poté, co tělo Siwiece vzplanulo, bylo místo zabezpečeno. Siwec byl odveden a policisté rovněž zajistili jeho osobní věci. Jelikož byla slavnost po celou dobu oslav fotografována i nahrávána, zakázali policisté přítomným divákům pořizovat snímky. Dvěma účastníkům byly filmy odebrány a znehodnoceny. Záběry hořícího Siwiece pořídila rovněž tajná policie, tyto záznamy se ale v archivech nedochovaly.

Na začátku devadesátých let byl nalezen ve varšavském archivu Ústavu národní paměti krátký filmový záběr, který ukazuje reakce lidí sedící v blízkosti Ryszarda Siwiece. Většina z nich byla, soudě podle výrazů jejich tváří, činem velmi zaskočena. Hasič Jan Dyjak, jenž držel hlídku u sektoru 13, vzpomínal na paniku mezi diváky při pohledu na hořícího člověka: „Zničehonic pískot, křik, sloup černého dýmu z diváckého ochozu. Co se děje? Podívám se, hoří člověk. Běžím dolů, ale je takový zmatek, že není možné proběhnout, protože lidi utíkají. Sundal jsem kabát a chtěl jsem ho uhasit. Měl na sobě pouze opasek od kalhot a zbytek košile. Stál na lavičce – chtěl se asi chránit před ohněm, protože mával rukama před tváří. Pohled na něj byl hrozný, protože mu krev tekla z očí a uší.“¹⁵⁰

Režisér Maciej J. Drygas vyhledal v průběhu devadesátých let svědky Siwiecova sebeupálení a přivedl je po letech znovu na stadion. Valná většina z nich tvrdila, že protest vůbec nepochopila. Totéž vyprávěl Leszek Łożyński, jehož fotografie hořící postavy, jsou jediné, které se dochovaly: „Všiml jsem si, že na fotografii – když již odváděli popáleného Siwiece – jsou vidět fotoreportéři, ale žádný nepořizuje snímky. Přihlížejí nebo hovoří. Nikdo nepřiložil aparát k oku. Kvůli tomu na stadion nepřišli. Přišli kvůli tomu, aby dělali dožínky, a ne jakéhosi člověka, který se tam náhodou zapálil. Tak nás to šokovalo, že jsme dělali pouze to, co nám přísluší. Ten incident na mě tehdy neudělal žádný dojem. Myslím si, že neudělal žádný zvláštní dojem ani na přihlížející, kteří byli vedle. Pár dnů předtím jsem se vrátil z Československa, kde jsem fotografoval naše vojáky v akci. A když jsem uviděl hořícího člověka, vůbec mě nenapadlo, že je možné ty dvě skutečnosti spojit.“¹⁵¹

Jiný nejmenovaný svědek vypověděl, že nikdo nemohl přes šum hudby Siwecovi rozumět: „Přijela sanitka a lidé se snažili ho do té sanitky zahnat, ale báli se ho dotknout. Lékař

¹⁵⁰ KALISKI, Bartosz (ed.): *Plomień Ryszarda Siwca*, Karta 2005, s. 84–85.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 85.

také, člověk v bílém plášti, také chtěl s ním něco dělat, ale bál se ho dotknout. On byl delší dobu pode mnou a cosi křičel, ale hrála hudba a my jsme neslyšeli, co volá. Křičel hodně.“

Podle rozhlasového reportéra Zbigniewa Wojciechovského, jenž komentoval oslavy dožíněk v přímém přenosu, tkvěla příčina nepochopení Siwiecevy sebevraždy v jejím načasování: „(...) Potom, když skončilo vysílání, jsme začali přemítat, proč se vlastně ten člověk zapálil v době, kdy se na ploše tančilo, a nikoliv při Gomułkově projevu. Když totiž mluvil Gomułka, musel by ho ten hluk na stadionu vyvést z rovnováhy stejně jako nás. To byla normální lidská reakce. Projev by byl přerušen a celý svět by se o tom dozvěděl, protože rozhlasový přenos byl vysílán na prvním programu. Zpráva by měla značně širší ohlas, ale takhle – sanitka přijela, člověk byl odvezen, lidé se vrátili na místa. Začali opět překrásně tančit nádherné lidové tance a oslava dožíněk došla do konce.“¹⁵²

Objevily se, avšak případy lidí, kteří i přes to, že protest nepochopili, nebyli k události na dožínkách neteční a snažili se dohledat o hořícím muži ze Stadionu Desetiletí nějaké informace. Patřila k nim i tehdejší studentka zdravotnické školy, Ewa Biały, jež se oslav zúčastnila v rámci praktické stáže jako první pomoc. Po letech vzpomínala, že dostala místo naproti hlavní tribuně, tzn. v blízkosti Ryszarda Siwiece: „Nechtěl, aby ho hasili. Utíkal a lidí vřeštěli: nekřičeli, ale vřeštěli. Vypadalo to úplně absurdně, protože diváci byli jakoby našťvaní, že jim někdo překazil pohled na pěknou oslavu. Pokřikovali, že je to piják, že se na něm vzňala vodka. No ale ten člověk hořel a bylo třeba s tím něco udělat.“¹⁵³ „Vždycky když se k tomuto tématu vracím, kdykoliv o něm mluvím, mám pocit, že před mýma očima umíral člověk, a to je věc, která se dotkne svědomí.“¹⁵⁴

Biały se na Siwiecevo sebeupálení ptala později ve škole, hledala zprávy v časopisech *Życie Warszawy*, *Sztandar Młodych*, ale nikdo nic nevěděl. Ve Varšavě se o hořící postavě na Stadionu Desetiletí mluvilo, i když v pouhých domněnkách. Kolovaly dvě verze, že buď se jednalo o nějaký protest proti Gomułkovi, anebo šlo o nešťastnou náhodu, kdy člověk pijící alkohol vzplanul od hořící cigarety.¹⁵⁵

¹⁵² Tamtéž, s. 89.

¹⁵³ Srov. BIAŁY, Ewa: *Byliśmy znieczuleni*, Karta 2013, (77), s. 135.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 136.

¹⁵⁵ Obě tyto verze zmiňuje rovněž Jerzy Eisler, který zároveň zpochybnil fakt, že by Siwiecevo sebeupálení nikdo nezaregistroval: „Bylo mi tehdy šestnáct let, byl jsem studentem druhého ročníku gymnázia a nejsem z žádné takové rodiny – tatínek tajemník strany nebo maminka dělnice. A slyšel jsem tehdy o tom dvě verze. (...)“ – „Když jsem já tehdy šestnáctiletý gymnazista – mohl o tom slyšet, skutečně je mi velmi těžké nyní, jednapadesátiletému historikovi, věřit, že jsem byl jediným v Polsku, který o tom slyšel.“ *Diskuse po promítání filmu Macieje Drygase „Uslyšíte můj křik“*, in: BLAŽEK, Petr a Lukasz KAMIŃSKI: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*. Praha, 2006, s. 249.

Ewa Biały si informační šum okolo činu Ryszarda Siwiece vysvětlovala duchem doby: „Myslím, že jsme byli tehdy umrtvení. Nikdo se moc o druhé nestaral, každý si hlídal to své. Taková byla doba. Lidé s idejemi neměli šanci.“¹⁵⁶

Ve skutečnosti existovalo mnoho pádných důvodů, proč se sebeupálení Ryszarda Siwiece nestalo v Polsku známým už v roce 1968. Několik z nich popsala novinářka Barbara Buga, jež zpracovala článek k 32. výročí Siwiewova tragického úmrtí.

Zaprvé: účastníky dožíněk stojící v blízkosti Ryszarda Siwiece vyslýchala na místě policie, která jim hrozila pokutami ve výši 15 000 zlotých v případě, že by se někde o protestu podřekli. Vezmeme-li v úvahu, že tehdejší průměrná mzda dosahovala 2500 zlotých, byla to skutečná motivace mlčet. Za druhé: Siwiec nebyl napojen na žádnou opoziční organizaci. Nebyl osobou veřejnou. Jednal sám za sebe a s nikým se o svých plánech nepodělil. S tím se pojil i třetí důvod: opoziční intelektuálové nevěděli, jak si jeho čin vyložit. Sami se raději nevyjadřovali s ohledem na březnové represe.¹⁵⁷

Další velice důležitý důvod, který platí ohledně Siwiewova případu dodnes, vyzněl v jednom rozhovoru o rodákovi z Dębice polský historik Marek Kornat: „Je ale třeba říct, že ten čin je sebevraždou a v katolické zemi, ve které katolická církev vždy hrála významnou roli, takový čin nemůže být vnímán jednoznačně. Jak víme, katolická doktrína odsuzuje sebevraždu, označuje ji za odporující víře. Na to je důležité pamatovat.“ „I kdyby se o činu Siwiece informovalo v masových médiích jako o hrdinském činu, určitě by to ze strany církve a katolíků, kterých je v polské společnosti mnoho, vzbuzovalo vážné pochybnosti.“¹⁵⁸

Kornat i Buga se obecně shodují na tom, že se vůbec jednalo o nezvyklý akt v tradici polského heroismu. Není tedy s podivem, že Poláci Siwiece podezřívali, že jeho protest byl vlastně aktem šílenství.

Pomluvy o pochybném psychickém stavu a závislosti na alkoholu šířila i Státní bezpečnost, která počínaje 8. zářím 1968 spustila vyšetřování ve věci Ryszarda Siwiece. Ryszard Siwiec byl obviněn z „veřejného rozšiřování letáků, které obsahovaly nepravdivé informace o společensko-politické situaci v Polsku“. Vedením vyšetřování byli pověřeni

¹⁵⁶ Srov. BIAŁY, Ewa: *Byliśmy znieczuleni*, Karta 2013, (77), s. 136.

¹⁵⁷ Srov. BUGA, Barbara: *Zapomniani bohater*, in. *Życie Podkarpackie*, 2000, (37), s. 24.

¹⁵⁸ HARZER, Filip: *Křik „obyčejného člověka“ umírajícího za Československo: Před 50 lety se upálil Ryszard Siwiec*, IROZHLAS [online]. Český rozhlas, 1997, 8. 9. 2018 [cit. 2020-04-26]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/ryszard-siwiec-sebeupaleni-protest-proti-okupaci-ceskoslovenska-polsko-50-let_1809081400_hafChromeHTML/Shell/Open/Command.

důstojníci Státní bezpečnosti ve Varšavě, nejprve kapitán Kazimierz Masewicz, poté poručík Tadeusz Wirkowski.¹⁵⁹

Již 8. září provedli tři domovní prohlídky v Přemyšli, při nichž mimo jiné zabavili v Siwecově domě psací stroj a dopis na rozloučenou, který rodinná známá Marie Tchórzewska zanechala pro Marii Siwecovou ve dveřích.¹⁶⁰

V nemocnici bylo zakázáno pouštět k popálenému jakékoliv cizí návštěvy. Siwec dostal rovněž samostatný pokoj, kde ho dva dni před smrtí navštívila manželka, jež teprve na místě zjistila, co se stalo: „Těžko o tom mluvit. V každém případě ležel celý přikrytý, ruce obvázané, jednu i druhou, pouze hlava byla volná. Tvář měl jakoby ožehlou, jako by byla temnější. Nevím, možná jsem měla být citlivější, ale řekla jsem jen: Co jsi to udělal a jakou bolest sis způsobil? (...)“¹⁶¹

Ačkoliv to protřečilo stavu, v němž se účetní z Přemyšle nacházel, byl Siwec až do své smrti plně při vědomí, a dokázal odpovídat na otázky lékařů i manželky.

Dne 16. října 1968 bylo vyšetřování proti Ryszardu Siwecovi pozastaveno „vzhledem ke smrti pachatele“.¹⁶² V Přemyšli přesto dál přežívaly pověry o tom, že byl Siwec psychicky nemocný nebo dokonce, že sebeupálení přežil, a utekl do USA.¹⁶³

Rodina Ryszarda Siwiece se po jeho tragickém úmrtí dostala do velmi těžké situace. Marie Siwecová zůstala sama na pět dětí, kdy tři z nich ještě nebyly dospělé. Kvůli pomluvám se od ní odvrátila většina přátel, vdovu šikanovaly úřady, měla potíže se získáním důchodu.

I když se proto nenašly žádné důkazy, je více než pravděpodobné, že za rozšiřováním těchto pomluv stála policie. Paradoxně ne všichni obyvatelé Přemyšle chtěli uvěřit, že jejich soused byl alkoholik. Syn Wit při vzpomínce na otce doložil, že například učitelé v jeho škole si velice vážili jeho činu a dávali mu to často najevo.

Informace o sebeupálení rodáka z Dębice nebyla považována za důvěryhodnou po dlouhou dobu ani ve světě. Ačkoliv už několik týdnů po události zaslal neznámý stranický novinář do polské redakce rádia Svobodná Evropa zprávu o tom, že se na Stadionu Desetiletí upálil muž proti potlačení Pražského jara, vedení se pro její nejasnost rozhodlo, že zprávu nezveřejní. Poprvé se článek o Siwecově činu objevil ve Varšavě ve francouzském týdeníku

¹⁵⁹ Činnost StB, In: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/sb-cz.html>.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ KALISKI, Bartosz (ed.): *Plomień Ryszarda Siwca*, Karta 2005, s. 91.

¹⁶² Činnost StB, in: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/sb-cz.html>.

¹⁶³ SIWIEC, Wit: *8 września 1968 r.: żywa pochodnia na Stadionie X-lecia*. Mowa Młodzieżowa Oficyna Wydawnicza, 1981, s. 11.

Le Nouvel Observateur, bylo to v souvislosti s upálením Jana Palacha – 27. ledna 1969. Tento článek následně 7. února přeložil do angličtiny a publikoval anglický týdeník *The New Statesman and Nation*. V dalším čísle jeden čtenář věrohodnost článku zpochybnil tvrzením, že by o takové události „během několika hodin věděla celá Varšava“.¹⁶⁴

Teprve na přelomu března a dubna 1969 v časopise *Na Antenie*, který otiskoval příspěvky v Rádiu Svobodná Evropa, přiznali, že zprávu o protestu na Stadionu Desetiletí dostala redakce polského vysílání již krátce po 8. září. Odmítnutí této zprávy podložili vysvětlením, že ji nepotvrdili západní novináři a diplomaté, kteří se dožíněk účastnili. Na vyjádření reagoval Siwiewiczův přítel zasláním anonymního dopisu, který se nejdřív snažil předat na britském velvyslanectví ve Varšavě, kde však neuspěl. Poslal ho tedy běžnou poštou na adresu nábytkářské firmy ve Stockholmu, která ho předala Rádiu Svobodná Evropa.¹⁶⁵ Zahraniční rozhlas zprávu bez výrazných změn skutečně v dubnu 1969 odvysílal, ale jelikož se nejednalo o domácí vysílání, informace o sebeupálení Ryszarda Siwiece se nedostala k velkému okruhu posluchačů. Bylo to také naposledy, kdy se obyvatelé PLR o protestu na Stadionu Desetiletí z veřejných sdělovacích prostředků dozvěděli.

Pouze Siwiewiczova rodina vydala roku 1981 samizdatovou formou přepis poselství, který Ryszard Siwiewicz namluvil před odjezdem do Varšavy na magnetofon. O její vydání se zasloužil nejstarší syn Wit. Ten se na konci sedmdesátých let zapojil do opozičních aktivit,¹⁶⁶ roku 1979 vstoupil do Přemyslského výboru sebeobranu věřících, jenž měl za cíl chránit křesťanské hodnoty a sledovat případy porušování náboženských svobod. Opakovaně byl zadržován na osmačtyřicet hodin a byly u něj několikrát provedeny domovní prohlídky. Při vyhlášení výjimečného stavu v Polsku v prosinci 1981 byl Wit Siwiewicz několik měsíců internován.¹⁶⁷ Všichni sourozenci Siwiewiczovi až na Elżbietu Szabagovou vycestovali v osmdesátých letech do Kanady. Sama k rozhodnutí zůstat v Polsku řekla: „Měla jsem dost těch časů, museli jsme pořád stát fronty na maso a na máslo, ... na všechno. Ale kdo by otci chodil na hrob?“¹⁶⁸

¹⁶⁴ BLAŽEK, Petr: *Ryszard Siwiewicz 1909–1968*, Varšava 2010, s. 28.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 29.

¹⁶⁶ Do opozičních aktivit se ve skutečnosti zapojili oba synové. Wit byl rovněž v dokumentech Státní bezpečnosti veden jako spolupracovník pod tajným jménem „Wiktor“. Podle záznamů s ním spolupracoval na nátlak od roku 1978–80.

¹⁶⁷ BLAŽEK, Petr: *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwiece proti okupaci Československa v roce 1968*, Praha 2008, s. 38.

¹⁶⁸ Srov. LISIECKI, Jakub: *Śmierć taty miała sens*, in: *Echo Dnia Podkarpackie*, 2001, (299), s. 7.

3.4 Zapomenutý hrdina¹⁶⁹

S revolučním rokem 1989 v Polsku, po desítkách let mlčení a zatajování, znovu vyvstal zájem o tematiku živých pochodní. Na začátku roku 1989 ke dvacátému výročí úmrtí Jana Palacha publikoval Antoni Zambrowski do opozičního časopisu *Obóz* článek o jeho polském předchůdci. V létě 1989 byla založena v Krakově Společnost Ryszarda Siwiece a Jana Palacha, která si vytyčila za cíl rozvíjet spolupráci mezi Čechy a Slováky.¹⁷⁰

Ve stejnou dobu se o Siwecově sebeupálení dozvěděl režisér Maciej J. Drygas, který se zakrátko dostal k archivním dokumentům tajné policie a jako první našel krátký filmový záběr hořícího Ryszarda Siwiece, pořízený na Stadionu Desetiletí režisérem Polské filmové kroniky Zbigniewem Skoczkiem. Drygas navštívil také Siwecovu rodinu, vyzpovídal svědky sebeupálení na Stadionu Desetiletí. Díky těmto materiálům vznikl dokumentární film *Usłyszcie mój krzyk* a rozhlasový pořad *Testament*. Vlivem Drygasova černobílého filmu nastal zásadní zlom v povědomí polské veřejnosti, která se tak mohla se Siwecovým činem lépe seznámit.

V roce 1991 podle usnesení Rady města Přemyšle byl po Ryszardu Siwecovi přejmenován most klenoucí se nad místní řekou San. O sedm let později, na 30. výročí protestu, se vydala městem novinářka Olga Hriňkiv, aby prozkoumala, zda obyvatelé Přemyšle znají svého krajana.: „S čím se mi spojuje jméno Siwec? Aha! S mostem!“ – „To byl nějaký generál, který se zasloužil o něco důležitého. Ale o co, to si nepamatuji.“ Většina podobných odpovědí pocházela od mladší generace. Podobně reagovali i jiní mladí respondenti: „Neučili mě to. Doma? A to má být nějaký učitel, nebo co? Nakonec koho to zajímá, kým ten chlap byl. Most se musí přece nějak jmenovat, ne?“¹⁷¹

Pamětníci na Siwiece vzpomínali v opačném duchu, jako například Stanisław Krzemiński, který ho znal osobně: „Byl to předválečný intelektuál. Bydleli jsme kousek od sebe, naše ženy se přátelily. Pamatuji si, že to byl velmi seriózní člověk. Pracoval u Wojnarowicze. Nelíbilo se mu, co se tehdy dělo. Nechtěl, aby Poláci vstoupili do Československa. Jeho protest byl vzpourou.“¹⁷²

Grażyna Niezgodová, která se účastnila slavností dožíněk stejně jako Ryszard Siwec, konstatovala, že podle ní nastala doba, kdy by se lidé měli o jeho osudu dozvědět: „Ta smrt byla tehdy zbytečná... Ale to už nezměníme. Uběhlo 30 let. A teď přišel čas na to, aby byl

¹⁶⁹ Název odkazuje na článek BUGA: *Zapomniany bohater*, in: *Życie Podkarpackie*, 2000, (37), s. 24.

¹⁷⁰ BLAŽEK, Petr: *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwce proti okupaci Československa v roce 1968*, Praha 2008, s. 38.

¹⁷¹ Srov. HRYŇKIW, Olga: *Daremná smíř?*, in: *Życie Przemyskie*, 1998, (35), s. 7.

¹⁷² Tamtéž.

Siwec zanesen do kolektivní paměti. V momentě, kdy slovo patriotismus začíná být skrze některé lidi nadužívané, a skrze jiné zapomínané. Možná přišel čas na zdravou, normální národní identitu?¹⁷³

Jedna z dobrých iniciativ, uctít Siwecovu památku, vzešla od prvního maďarského velvyslance v demokratickém Polsku, Akose Engelmayera. Engelmayer se zasazoval za to, aby se Siwec, Palach a Bauer stali ve Varšavě, v Praze a Budapešti patrony ulic. Jeho návrh ale nebyl vyslyšen.¹⁷⁴

V roce 1999 došlo k prvnímu uctění památky na Stadionu Desetiletí, skrze odhalení pamětní desky. Skutečné uznání v podobě posmrtného nejvyššího státního vyznamenání ale přišlo z jiné strany, než rodina Ryszarda Siwiece očekávala. Roku 2001 byl Siwec posmrtně vyznamenán Řádem Tomáše Garrigua Masaryka. Dceři Elżbietě Szabagové ho roku 2001 předal prezident Václav Havel na Pražském Hradě. Szabagová předání později okomentovala způsobem, že pocítila úlevu, a poprvé si pomyslela, že oběť jejího otce nevzešla nadarmo. Na otázku, zda se jí nezdálo divné, že to jako první neučinil polský prezident, odpověděla: „Rodilo se na to téma mnoho otázek, ale co jsme mohli dělat.“¹⁷⁵

Na začátku září 2003 probíhala pod záštitou varšavského Ústavu národní paměti dvoudenní konference na téma Pražského jara a česko-polských vztahů v roce 1968. Na žádost Ústavu udělil polský prezident Alexander Kwaśniewski posmrtně Ryszardu Siwecovi Komanderský kříž Řádu polské obrody, o čemž na konferenci informovala šéfová prezidentské kanceláře. Řád ale Siwecova rodina nechtěla přijmout. Marie Siwecová v oficiálním dopise, kde odmítla posmrtné vyznamenání, napsala, že ho nechce převzít z rukou člověka, jenž byl členem komunistické strany.¹⁷⁶ K tomu dodala, že „Ryszard Siwec vystoupil v roce 1968 přece proti komunistům a jejich souhlasu (i přes nevoli polského národa) s okupací Československa. Jeho zoufalý akt měl také ukázat, co se ve východní Evropě pod vládou komunistů doopravdy dělo.“¹⁷⁷ Rodina podle Siwecové doufala v to, že bude Ryszard Siwec vyznamenán krátce po roce 1989, kdy se Polsko osvobodilo od Sovětského svazu.

V dopise byl zmíněn ještě jeden důvod, adresovaný Ústavu národní paměti. Marie Siwecová nařkla Ústav národní paměti za to, že „jako instituce, jež je povolána stíhat zločiny vykonané na polském národu jak během druhé světové války, tak v době komunismu, není

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ EISLER, Jerzy: *Polski rok 1968*, Varšava 2006, s. 752.

¹⁷⁵ *Chory na Polskę*, in: *Życie Podkarpackie*, 2008, (38), s. 17.

¹⁷⁶ Kwaśniewski vstoupil do PSDS už při studiích a byl jejím členem do roku 1990. Rodina si vyznamenání převzala až roku 2007 z rukou Lecha Kaczyńskiego.

¹⁷⁷ *Nie chcę orderu*, in: *Życie Podkarpackie*, 2003, (38), s. 11.

schopná tyto zločiny rozlišovat“.¹⁷⁸ Neměla tím kupodivu na mysli žádné osobní pojitko, spojující Ryszarda Siwiece například s jeho službou v Zemské armádě, ale veřejný spor, který se vedl okolo židovského pogromu v Jedwabnem.¹⁷⁹ Siwecová svůj postoj podložila tvrzením, že existují důkazy o tom, že Poláci pogrom nespáchali. Bádání, které kolem vyvraždění Židů v Jedwabnem proběhlo v roce 2000, prokázalo ale pravý opak.

Poslední významné státní vyznamenání bylo Ryszardu Siwecovi posmrtně uděleno od slovenského prezidenta Ivana Gašparoviče v roce 2006. Na slavnostním předání ve Varšavě, kam dorazil Wit Siwec, slovenský velvyslanec František Růžička mimo jiné řekl: „Když jsme přemýšleli o předání tohoto vyznamenání, nikdo se neptal, za co ho chceme udělit. Padaly jen otázky, proč tak pozdě. Ryszard Siwec – to je člověk, symbol, který může být patronem střední Evropy.“¹⁸⁰

V následujících dvou letech se dostalo rodákovi z Dębice nejvíce posmrtných poct z České republiky. Jen v roce 2008 uskutečnila Česká filharmonie k 40. výročí protestu koncert *In Memoriam* Ryszarda Siwiece v pražském Rudolfinu. Ve stejném roce vznikla o Siwecovi první ucelená kniha na světě, jejímž autorem byl český historik Petr Blažek, doplněná o rok později o polský a anglický překlad. Před budovou vlády byla rovněž instalovaná výstava věnovaná protestům proti okupaci Československa. V roce 2009 se ulice, v níž sídlí český Ústav pro studium totalitních režimů, přejmenovala na ulici Ryszarda Siwiece. Stala se první ulicí Ryszarda Siwiece na světě. Od roku 2010 tam stojí také pomník připomínající polskou živou pochodeň.¹⁸¹

Polská veřejnost následovala příkladu svých sousedů a v roce 2012 u nově vzniklého Národního stadionu nechala postavit kopii českého pomníku. Jednu z ulic vedoucí okolo stadionu rovněž přejmenovali po Ryszardu Siwecovi.¹⁸²

V souvislosti s Národním stadionem, vyjádřil Wit Siwec už při oslavě 100. výročí otcova narození přání, aby varšavský stadion nesl jeho jméno.¹⁸³ Stejně přání měl i režisér Maciej J. Drygas, jenž tuto možnou iniciativu veřejně podporoval. Při 45. výročí Siwecova úmrtí se pro to vyslovila také valná většina hlasů lidí, kteří se dostavili v rámci oslav na stadion.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ V Polsku se do konce devadesátých let minulého století tvrdilo, že židovský pogrom z července 1941 nařídili a vykonali Němci. V roce 2000 ale polsko-americký historik Jan Tomasz Gross společně s polským Ústavem národní paměti dokázali, že pogrom ve městě na dnešním východě Polska byl veden místním starostou a účastnilo se ho až na dvě stovky Poláků. Na místě bylo pohřbeno minimálně 300 židovských obětí.

¹⁸⁰ *Hold oddany bohatérovi*, in: *Życie Podkarpackie*, 2006, (37), s. 3.

¹⁸¹ BLAŽEK, Petr: *Ryszard Siwec 1909–1968*, Varšava 2010, s. 160–163.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Bylo to v roce 2009 v Dębicy, kde se konala i zádušní mše a byla zhotovena pamětní deska, která je umístěna na budově, dřívější základní školy, do níž Ryszard Siwec v letech 1914–1919 docházel. Druhá pamětní deska je od roku 2008 umístěna v Přemyšli na zdi domu, kde bydlela Siwecova rodina.

O rok později podali návrh představitelé Komise (*Komisja Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki*) na druhého kandidáta – Kazimira Górskeho. V roce 2012 bylo s velikou podporou veřejnosti odsouhlaseno, že stadion ponese jméno slavného fotbalového trenéra.¹⁸⁴ Pokus o to, ukončit několik desítek let dlouhou etapu polské nevědomosti v případě Ryszarda Siwiece, byl, byť v symbolické rovině, tímto způsobem zmařen.

Závěr

Když si režisér Maciej J. Drygas pozval v devadesátých letech poprvé na Stadion Desetiletí účastníky dožínkových slavností z 8. října 1968, dostal na otázku, zda někdo zaregistroval hořící postavu, vesměs identické odpovědi. Celá škála diváků, ať už to byli běžní lidé, kteří se přišli podívat na lidové tance, hasiči nebo novináři, popsala na kameru sebeupálení polského účetního tak, že jeho čin byl naplánován špatně, a že si ho pro velký hluk na stadionu buď skoro nevšimli nebo zcela nepochopili. Obdobné citáty najdeme i v dosud vydaných monografiích věnující se osudu polské pochodně, kde se rovněž skrze výpovědi svědků předkládá obraz člověka, jehož marný pokus o protest byl sotva zaregistrován. Jak v Drygasově filmu, tak v knihách se ale podařilo nashromáždit pouze vzpomínky jednotek lidí. Přičemž během oslav centrálních dožínek sedělo na tribunách a tančilo jich na ploše stadionu několik desítek tisíc.

Novinové články z Řešovské knihovny nabízejí odlišný pohled na Siwecovo sebeupálení. Ačkoli se jedná rovněž o jednotky účastníků, jejich svědectví nabourává oficiálně propagovanou představu o tom, jak to na Stadionu Desetiletí probíhalo. Kromě obrovského zmatku a šoku, který pravděpodobně převládal u všech, kdo hořící postavu zahlédli, popisovali tito lidé také potřebu hořícímu člověku pomoci a myšlenky, jež si zpětně vyložili vysvětlením, že Siwecova sebevražda se v daném okamžiku dotkla jejich svědomí.

Pokud bychom předpokládali, že se tito svědci nezalekli pokut, které hrozily od Státní bezpečnosti v případě porušení slibu mlčenlivosti, mohli zprávu o „obyčejném šedivém člověku“ předat dalším generacím. Oficiálně sice nemohly vyjít žádné články ani reportáže v tehdejších televizním vysílání, ale to nemusí přímo znamenat, že čin Ryszarda Siwiece nemohl alespoň pohnout myslí těch, jež jeho pochodeň zahlédli.

Při srovnávání dostupných svědectví vyvstává otázka, zda větším strašákem pro polskou veřejnost nebylo právě její vědomí. Vědomí, které z té kratší perspektivy zažilo ve stejném roce vlnu různých represí a bylo tím pádem možná ovládané také strachem. A vědomí,

¹⁸⁴ HELAK, Monika: *Patron*, Karta 2013, (77), s. 135.

jež se pojí převážně s vírou, která si v PLR přes četné nástrahy a překážky zachovala obrovský vliv. Pro tuto domněnku neexistují žádné studie, těžko také říct, zda by bylo dnes možné a přínosné s tak velkým odstupem pro ně potřebná data nasbírat. Ale sebevražda je v pojetí katolické církve čin proti Bohu a takovým i zůstává navzdory druhu režimu, který v daném státě vládne.

S největší pravděpodobností jsou ideje katolické církve v Polsku jedním z hlavních důvodů, proč i dnešní polská společnost přistupuje k odkazu Ryszarda Siwiece tak rozpačitě. Na jedné straně se jeho akt, který je už sám o sobě velmi neobvyklý, přijímá v kontextu daných článků kladně a s úctou. Siwec je popisován jako hrdina, jenž zachránil polskou čest a svým činem tzv. přeoral svědomí Poláků. Někteří novináři Siwecovu oběť významem přirovnávají dokonce k umučenému knězi Jerzemu Popieluszkovi, zavražděnému studentovi Stanislawu Pyjasovi anebo k tragicky zahynutým horníkům z dolu Wujek nedaleko Katovic. Na druhé straně se ale nepřímo skrze odhalené okolnosti k udělení státního vyznamenání nebo skrze rozhodnutí o pojmenování Stadionu Desetiletí ukazuje, že zaujmout jednotné stanovisko většinovou společností vůči Siwecově pochodni bude v Polsku ještě těžké. Pokud tedy k tomu někdy dojde a pokud je to v hranicích nejen polského, ale obecně lidského vnímání vůbec přijatelné.

Seznam použité literatury

Prameny

BIAŁY, Ewa: *Byliśmy znieczuleni*, Karta 2013.

HELAK, Monika: *Patron*, Karta 2013.

Hold oddany bohaterowi, Życie Podkarpackie 2006.

HRYŃKIEW, Olga: *Daremną śmierć?*, Życie Przemyskie 1998.

Chory na Polskę, Życie Podkarpackie 2008.

KWIATKOWSKI, Jaromir: *Żywa pochodnia z Przemyśla*, Nowiny 2008.

LISIECKI, Jakub: *Śmierć taty miała sens*, Echo Dnia Podkarpackie 2001.

Nie chcę orderu, Życie Podkarpackie 2003.

„*Niech prawda znaczy tylko prawdę ...*“: Słowa wciąż aktualne. Życie Podkarpackie 2017.

SIWIEC, Wit: *8 września 1968 r.: żywa pochodnia na Stadionie X-lecia*. Mowa Młodzieżowa Oficyna Wydawnicza, 1981.

Internetové zdroje

26 січня на Хреščатку відкрили меморіальну дошку Василю Макуху. Ukrajinskij institut nacionalnoj pamjati [online]. Oficijnyj web-sajt UINP, 2020 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://old.uinp.gov.ua/news/26-sichnya-na-khreshchatiku-vidkrili-memorialnu-doshku-vasilyu-makukhu>

Činnost StB, in: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwiec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/sb-cz.html>.

Člověk, in: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwiec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/czlowiek-cz.html>.

HARZER, Filip: *Křik ,obyčejného člověka‘ umírajícího za Československo: Před 50 lety se upálil Ryszard Siwiec, IROZHLAS* [online]. Český rozhlas, 1997, 8. 9. 2018 [cit. 2020-04-26]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/ryszard-siwiec-sebeupaleni-protest-proti-okupaci-ceskoslovenska-polsko-50-let_1809081400_hafChromeHTML/Shell/Open/Command.

HERTL, David: *Bohumil Peroutka, tichá oběť hlučné doby.: Sebeupálením v říjnu 1969 neburcoval, ale nesouhlasil.* Plus Rozhlas [online]. Český rozhlas, 2020, 24.10. 2019 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/bohumil-peroutka-ticha-obet-hlucne-doby-sebeupaleni-v-rijnu-1969-neburcoval-ale-8095216>

HRADILEK, Adam: *Myslet na celý svět. Rozhovor s Elijahu Ripsem*, in: Paměť a dějiny, roč. 3, č. 1 (2009), s. 40–45, dostupné na stránce <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0901/040-045.pdf> (ověřeno 4.5. 2020).

JADRNÝ, Petr: *Zajíc, Hlavatý, Rips nebo Siwiec.: Jan Palach nebyl jedinou ,živou pochodní‘.* IRozhlas [online]. Český rozhlas, 2020, 17.1. 2019 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jan-palach-zive-pochodne-jan-zajic-upaleni_1901170702_pj

JAKUBOWSKI, Szymon: *Podpalil się w obronie... władzy komunistycznej*, Podkarpacka Historia [online]. 2012, 6. 7. 2018 [cit. 2020-04-28]. Dostupné z: <https://www.podkarpackahistoria.pl/wiadomosci/74,podpalil-sie-w-obronie-wladzy-komunistycznej>.

JEZERSKA, Iryna: *Smoloskypy svobody: Samospalennja jak forma protestu*. Istorična pravda [online]. 2019, 23. března 2013 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/22/117970/>

Otevření lávky Makucha v Praze. Velvyslanectví Ukrajiny v České republice [online]. 5. listopadu 2011 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://czechia.mfa.gov.ua/cs/news/68286-u-prazi-vidkrili-mist-vasilya-makuha>

PANEK, Dominika: *37 lat temu Walenty Badylak dokonał aktu samospalenia na Rynku Głównym*. Radio Kraków [online]. Radio Kraków, 2020, 21.3. 2017 [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://www.radiokrakow.pl/wiadomosci/krakow/37-lat-temu-walenty-badylak-dokonal-aktu-samospalenia-na-ryнку-glownym/>

Před 49 lety se na náměstí pokusil upálit chebský „Palach“. Zprávy z Chebu [online]. [cit. 2020-05-04]. Dostupné z: <https://zpravyzchebu.cz/pred-49-lety-se-na-namesti-pokusil-upalit-chebsky-palach/>

Sebeupálení. In: *Křik obyčejného člověka: Ryszard Siwiec 1909–1968* [online]. Oddział w Rzeszowie: Instytut Pamięci Narodowej, 2018 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://www.ryszardsiwiec.com/samospalenie-cz.html>.

Sekundární literatura

BENČÍK, Antonín: *Operace „Dunaj“*. *Vojáci a Pražské jaro 1968: Studie a dokumenty*, Praha 1994.

BIGGS Michael: *Dying without killing: self-immolations, 1963–2002*. Oxford 2005.

BLAŽEK, Petr, Veronika JÁCHIMOVÁ, Viktor PORTEL, Michala BENEŠOVÁ, Patrik EICHLER a Jakub JAREŠ: *Jan Palach '69*. Praha 2009.

BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha 2005.

BLAŽEK, Petr a Łukasz KAMIŃSKI: *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*. Praha 2006.

BLAŽEK, Petr: *Ryszard Siwiec 1909–1968*. Varšava 2010.

BLAŽEK, Petr: *Sebeupálení jako radikální forma protestu ve světě*. In: SVOBODA, Libor (ed.): *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi*.

BLAŽEK, Petr: *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwce proti okupaci Československa v roce 1968*. Praha 2008.

BLAŽEK, Petr – KINDLEROVÁ, Rita: *Živá pochodeň na Ukrajině. Sebeupálení Vasyla Omeljanovyče Makucha v Kyjevě 5. listopadu 1968*. Paměť a dějiny 2016.

BLAŽEK, Petr: *Živé pochodně v sovětském bloku. Politicky motivované případy sebeupálení v letech 1968–1989*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019.

EISLER, Jerzy: *Polski rok 1968*. Varšava 2006.

FRIEDL, Jiří, Tomasz JUREK, Miloš ŘEZNÍK a Martin WIHODA: *Dějiny Polska*. Praha 2017.

KALISKI, Bartosz (ed.): *Płomień Ryszarda Siwca*, Karta 2005.

KAMIŃSKI, Łukasz, Petr BLAŽEK a Grzegorz MAJEWSKI: *Hranicím navzdory: příběh Polsko-československé solidarity*. Praha 2017.

KOVÁCS, István: *Piłsudski. Katyň. Solidarita: klíčové pojmy polských dějin 20. století*, Brno 2010.

LEDERER, Jiří: *Jan Palach: zpráva o životě, činu a smrti českého studenta*. Praha 2014.

MONESTIER, Martin: *Dějiny sebevražd: dějiny, techniky a zvláštnosti dobrovolné smrti*. Překlad Vladimír Čadský. Praha 2003.

PRISZKE, A.: *Polska. Losy państwa i narodu 1939 – 1989*. Varšava 2003.

VYKOUKAL, Jiří: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2017.

WANNER, Jan: *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, Praha 1995.

WEISE, (křestní jméno neuvedeno): *Živé pochodně Tibetu – hanba světa: sebeupalování v Tibetu*, Praha 2014.